KAPITOLA III.

ÚVĚR.

POJEM ÚVĚRU A PODMÍNKY JEHO.

Slovem „úvěr" naznačuje se poměr dvou hospodářských subjektů vznikající tím, že druh na druha převede hospodářský statek za závazek budoucí úplaty nebo náhrady resp. navrácení. Převody hospodářských statků s jedné osoby na druhou, které se dějí s důvěrou ve slíbenou budoucí náhradu (odplatu, navrácení), nazýváme jednáními (obchody) úvěrními.

Převody statků mající povahu jednání úvěrného jsou dvojího způsobu:

1. Opírají se o směnu. Mohou se totiž prováděti směny trojím rozdílným způsobem: buď dávka a protidávka (odplata, náhrada) ve přítomnosti se setkávají (obchod za hotové — Bargeschäft), nebo jedno do přítomnosti padá, druhé do budoucnosti se slibuje, pak jest tu jednání úvěrní (Kreditgeschäft), nebo konečně obé na budoucí dobu se ujednává (obchod na dodání — Lieferungsgeschäft).

2. Avšak v pojem úvěru spadají i takové převody statků, při nichž není směny, nýbrž jen jednostranné svěření určitého statku osobě jiné za slib budoucího navrácení téhož statku (commodatum, depositum, výprosa, nájem) neb téhož druhu zastupitelných statků (zápůjčka).

Dle toho jest nejpodstatnějším znakem úvěru moment časového intervallu mezi dávkou a protidávkou, ve kterémžto mezidobí dlužník užívá hodnot věřitelem naň převedených, začež po případě zvláštní náhradu užívací věřiteli dáti se zavazuje (nájemné, pachtovné, úroky), kterouž od vlastní protidávky dobře jest rozeznávati. Ježto pak odevzdání nějakého statku bez důvěry ve vrácení neb náhradu jest vlastně darem, klade se zpravidla i moment důvěry v budoucí náhradu za pojmový znak úvěru. Ovšem se v literatuře klade ve výměrech a výkladech pojmu „úvěr" porůznu též jednostranně důraz toliko na jeden nebo na druhý z uvedených momentů; tak u některých spisovatelů především na moment důvěry (na př. ze starších Nebenius, Rau, z novějších

ještě Held). Protože konečně pravidelným zjevem úvěrních jednání jest dobrovolnost (jen výjimečně ve zvláště kritických postaveních stát si zápůjčky vynucoval), tedy zase jiní, na př. Roscher, přibírají k tomu ještě moment dobrovolnosti („freiwillig eingeräumte Befugnis"), vylučujíce tím z pojmu jednání úvěrních tak řečené půjčky nucené (Zwangsanlehen).

Pokud se hledí k povaze náhrady resp. odplaty a k právnímu postavení obou stran, jeví se tento rozdíl: buď statek přechází ve vlastnictví dlužníkovo nebo nabývá na něm dlužník jen jistého práva užívacího. V případech prvního způsobu, kamž budou náležeti jednání zahrnutá výše pod čís. 1., vychází tedy statek z vlastnictví věřitelova, kterýžto nabývá však pohledávky, takže aspoň co do hodnoty směnné statek ve jmění jeho zůstává; ve druhém případu povinnost k protidávce vztahuje se buď na tutéž sumu statků zastupitelných (tantundem eiusdem generis), jako na př. při zápůjčce peněžní anebo se smluvený aekvivalent dává v podobě statků jiných, na př. peněz (jako při prodeji na úvěr nebo při službě konané za budoucí zaplacení, při záloze na umluvenou dodávku); i ve druhém případě vrací se táž species (nájem, pacht).

Z toho již je viděti, že obor jednání úvěrních nemálo jest rozsáhlý a rozmanitý, i mohou některá jednání již sama sebou dle své povahy býti úvěrními, úvěrní moment jako podstatná stránka právního poměru určuje causam obligandi, a zovou se pak absolutními úvěrními jednáními (absolute Kreditgeschäfte), jako na př. zápůjčka, nájem a pod., nebo nabudou jen ze zvláštní příčiny povahy úvěrního jednání (úvěrní moment jest „accidentale negotii"), stanou se tedy pouze nahodile úvěrními jednáními, na př. prodej na úvěr.

Pod pojem úvěrních jednání a úvěru řadívá se konečně též obor takových obligačních poměrů, při kterých vůbec není reálního převodu, nýbrž jen povinnost ku převodu jistých statků, která však teprve později má se splniti (vypořádání dědické, slib věna atd.).

Co se týče důvěry věřitelovy, určuje obsah i míru její úvaha o těchto třech momentech:

a) zda bude dlužník skutečně chtíti dostáti, bude-li moci (úmysl platiti — Zahlungswille);

b) zda bude moci tak učiniti (Zahlungsfähigkeit);

c) zda bude musiti tak učiniti, když by mohl, avšak platiti nechtěl (Zahlungszwang).

Ad a) Tu bude rozhodným úsudek o osobní povaze, poctivosti a svědomitosti dlužníkově.

Ad b) Tu jest rozhodno, bude-li ona možnost v patřičné době budoucí, a neuvažuje se v té příčině vždy jen velikost přítomné hmotné možnosti dlužníkovy, nýbrž i dlužníkova pracovitost a dovednost podnikatelská atd., jakož i jeho poměry ku třetím osobám (na př. k odběratelstvu, proslulost firmy). Konečně padá na váhu též okolnost, zdali a pokud jest jmění dlužníkovo věřiteli přístupno (jmění v cizí krajině, jmění fideikomissní), ale též, jak rychle dá se realisovati; pročež bývá na příklad postavení rolníkovo celkem méně příznivo, nežli řemeslníkovo.

Ad c) Otázka třetí vztahuje se na donucovací prostředky, jakých věřiteli poskytuje nastoupení cesty právní. Na nízkých stupních civilisace bývají právní prostředky proti nedostojnému dlužníku velmi přísné, ba kruté. Celá osoba jeho propadá věřiteli (právo prodati nedostojného dlužníka do otroctví, ve starš. pr. řím. „venditio trans Tiberim", „Schuldknechtschaft"). Jak v pozdějším právu římském, tak v germánském ve středověku (zde hlavně působením církve) mizí kruté prvotní tvary personální exekuce, toliko jmění dlužníkovo je věřiteli přístupno (exekuce reální). Teprve když s vývojem měst zároveň vrchu v nich nabylo jmění movité, v řemesle a obchodě upotřebované (na rozdíl od nemovitého, pozemkového), a podvodné manipulace majetkové na škodu věřitelů byly tedy snažší, tu opět utužilo se vedení práva novou formou exekuce osobní, byla totiž zavedena t. zv. vazba dlužnická (Schuldhaft). První pokusy zrušiti vazbu dlužnickou padají na konec 18. stol. (Francie); nyní bezmála všeobecně zrušeno jest vlastní věznění pro dluhy, které stejně stihlo vinného i nevinného, jehož trvání často nebylo v nijakém poměru s velikostí dluhu (trvalo, dokud věřitel platil na výživu dlužníka), i byly často nepoměrně dlouhé vazby pro nepatrné dluhy; konečně i ve velkém počtu případů nemělo účinku, nedonutilo přece dlužníka resp. jeho příbuzné, aby zjednali platební prostředky.

Avšak s druhé strany zjednala si platnost i úvaha účtující s požadavkem sociálním, aby se ani exekuce reální nehnala až k úplnému hospodářskému zničení dlužníka, zejména aby nebyl zbavován

nutných prostředků pracovních ani nejnutnějšího k existenci důchodu. Proto zavedeno pravidlo, aby se nebraly dlužníku ani potřebné nástroje, ani aby se nezabavoval důchod jeho, pokud spočívá na práci, pod onu míru, která k nutné výživě jest potřebna.

Proniká pak za novější doby dvojí tendence v zákonodárství:

1. Jednak vystupuje se proti podvodným převodům jmění na újmu věřitelův i podvodným a lehkovážným úpadkům (bankrotům). Zvláště pak důležitý národohospodářský význam otázky té za vyvinutého života hospodářského vysvětluje se tím, že ve společnosti s dělbou práce dokonale provedenou a s rozvětveným úvěrem vzájemná závislost různých podniků je mnohem větší a následky úpadku jsou dalekosáhlejší. Čím vyšší stupeň rozvoje, tím hojněji pomocí cizích (vypůjčených) kapitálů se podniká, avšak zároveň i podvodný bankrot jest snazší. Zákonodárství vystupuje proti tomu v oboru soukromého práva (možnost námitky proti jistým převodům jmění, nastalým v čas insolvence neb určitou dobu před ní) i v oboru práva trestního (trest zaviněné nebo lehkovážné kridy).

2. S druhé strany rozvinují se zákonné normy, stanovící při exekucích obmezení a výjimky, jichž účelem jest zabrániti hospodářskému zničení exekuta. Výjimky týkají se zejména vyloučení nutného nářadí domácího, šatův a potřebných nástrojů atd. Proti nebezpečí exekučních prodejů za příliš nízkou cenu, zejména u pozemků, působí zákonodárství normami, které buď předpisují, pod jaké minimum platná nabídka v exekuční dražbě jíti nesmí (v Prusku zák. z roku 1883, pohledávky předchůdcův exekventových musejí býti kryty; ustanovení o vyvolací ceně v nynějších exekučních předpisech rakouských), nebo dopouštějí při nabídce, jež nedosáhla určité míry, relicitaci, objeví-li se totiž do jisté míry a doby nová a lepší nabídka. Všechny podobné předpisy působí fakticky jako brzdy příliš volného poskytování úvěru. Někdy má obmezení exekuce přímo účel sloužiti jako prostředek výstřednímu zadlužení bránící. Tak při t. zv. homestead laws ve Spojených Obcích Severoamerických, kde jisté minimum usedlosti vyznačené buď jistou plochou nebo jistou hodnotou peněžní z exekuce jest vyloučeno.

Způsobové úvěru.

Ač podstata úvěru se nemění, přece jeví úvěr hledíc k osobám, jež ho užívají, hledíc k účelům i ke způsobům poskytování atd.

jisté zvláštnosti, ku kterým se přihlíží, když se mluví o rozličných druzích (lépe: podobách, tvarech nebo způsobech) úvěru. Rozeznává se:

1. Dle osoby dlužníkovy: úvěr veřejný (öffentl. Kredit), když jest dlužníkem stát nebo nějaký samosprávný svazek komunální: země, okres, obec a p., a úvěr soukromý (Privatkredit), je-li dlužníkem soukromá osoba buď fysická nebo právní (společnost, nadace). Úmysl a způsobilost platiti posuzuje se při úvěru veřejném namnoze s jiných stanovisek (srovn. o úvěru státním ve vědě finanční).

2. Dle povahy závazku: úvěr osobní (Personalkredit), spokojuje-li se věřitel pouhými zárukami osobními, dostačí-li mu totiž osobní závazek dlužníkův a přesvědčení o jeho důvěryhodnosti, dovednosti, zámožnosti a pod., a úvěr reální (Realkredit), při němž si věřitel možnost náhrady (zaplacení) pojišťuje tím, že hned předem si zabezpečuje právem zástavním jistotu disposice právní nad jměním dlužníkovým resp. nad určitými částěmi jeho jmění. Dle povahy zástavy jest úvěr reální buď úvěr na zástavu ruční (pignus, Faustpfandkredit) nebo úvěr hypoteční. Tento zejména předpokládá zcela specifické organisace hospodářské i právní k náležitému rozvoji svému (knihy pozemkové).

3. Dle účelu:

a) Úvěr výrobní (Produktionskredit) a spotřební (Konsumptionskredit) dle toho, mají-li propůjčené statky sloužiti dlužníku k účelům výrobním či jen k bezprostředním jeho účelům spotřebním.

Úvěr spotřební převládá na nižších stupních vývoje vůbec, na vyšších jen u jistých společenských tříd, totiž u nemajetných (srovn. o zastavárnách), avšak též v t. zv. vyšších ještě porůznu vystupuje.

b) Úvěr zařizovací (Gründungskredit) a provozovací (Betriebskredit) dle toho, má-li kapitál dlužníku propůjčený nabýti podoby kapitálu stálého (k melioracím, ke stavbám, ku zařízení dílny) či podoby kapitálu oběžného (zápůjčka za účelem výplaty dělníků, na zakoupení surovin). Analogické zjevy najdou se i v oboru úvěru spotřebního (příklad: úvěr k zakoupení nábytku nebo villy — k opatření výživy).

Plyne již z povahy věci samé, že při provozovacím úvěru výrobním splacení v kratší době jest možným, protože oběžný kapitál obrací se poměrně rychle, kdežto při druhém jen po delší době dá se provésti z výtěžku onoho kapitálu stálého, jenž úvěrem byl pořízen (stavba dílny, meliorace půdy atd.).

Jest tedy svou povahou úvěr zařizovací dlouhodobým (langfristig), což jeví zejména v organisaci bank nemalý účinek (srovn. obchody eskomptní, lombardní, hypoteční). Organisace úvěru provozovacího vrcholí právě v t. zv. bankách cedulových, jako organisace zařizovacího v moderních bankách hypotečních, melioračních atd.

Rozdíl právě naznačený vyjadřuje se též zhusta označením úvěr immobilární a mobilární, ač názvy ty dopouštějí různý smysl.

c) Úvěr podnikový (Unternehmungskredit) a platební (Zahlungskredit) dle toho, má-li se jím nějaký podnik buď teprve v život vyvolati aneb k dokonalejší působnosti přivésti (srovn. t. zv. bankovní obchody zakladatelské), anebo má-li se jím posloužiti dočasné potřebě dlužníka k jistému placení povinného (srovn. na př. eskompt směnek). Pojem úvěru „podnikového" jest širší než úvěru „zařizovacího", neboť zahrnuje po př. i to, co se potřebuje k prvotnímu opatření surovin atd., „úvěr platební" je proto zase užší nežli „provozovací".

4. Konečně rozeznává se úvěr mezinárodní od vnitrozemského (domácího) dle toho, zda se nalézají dlužník a věřitel v různých státech či oba v jednom. Mezinárodní úvěr jakožto krátkodobý vystupuje zpravidla jen ve formě směnečných závazků (srovn. o kursu směnečném), jakožto dlouhodobý ve formě trvalých uložení kapitálů v cizích podnicích s převahou kapitálu stálého (srovn. na př. prioritní dluhy železnic, plavebních společností, po př. i dolů), nebo ve formě státních půjček učiněných státům cizím.

Hospodářský význam úvěru.

Úvěr sám o sobě právě tak jako dělba práce netvoří nových statků, netvoří nových kapitálů; ale ovšem může býti prostředkem, aby se užilo kapitálů již existujících produktivně, aneb aspoň produktivněji, než by bez něho bylo možno, a potud může i tvoření dalších kapitálů usnadniti.

Hospodářský prospěch úvěru vzniká teprve tehdy, když v ho-

spodářství, do kteréhož se úvěrním jednáním nějakým přivedly jisté statky, výhodněji může se jich užiti a vskutku užije než v onom hospodářství, kde se nalézaly původně.

Ačkoliv též úvěr spotřební může býti hospodářsky velmi významným, pokud totiž jest prostředkem, jímž mohou hospodářské subjekty svou existenci v kritických dobách udržeti nebo zlepšiti (zápůjčky konsumpční po čas nedostatku zaměstnání), přece národohospodářské prospěchy sluší především hledati v oboru úvěru výrobního a jeví se ony v těchto věcech:

1. Úvěr výrobní usnadňuje výrobu, převáděje kapitály z rukou, které jich nedovedou nebo nechtějí produktivně užíti, do rukou k tomu způsobilých a ochotných. Takto úvěr nemajetné práci kapitál opatřuje a zabezpečuje sebe menší části kapitálu upotřebení produktivní. Užijí-li dlužníci kapitálův úvěrem nabytých výhodněji, nežli by byli mohli věřitelé, jest to nejen výhodou pro dlužníka (zisk podnikatelský) a věřitele (úroky, pachtovné), nýbrž i obecným prospěchem národohospodářským (vydatnější upotřebení kapitálu vůbec, větší důchod národní).

2. Usnadňuje oběh tím, že nemusí náhrada na dávku ihned následovati, čímž se i sama výroba stává stejnoměrnější (opatření nových surovin a peněz na mzdy, než hotové již výrobky zpeněženy).

3. Způsobuje úspory v užívání peněz kovových (srovn. o úvěrních surrogátech peněz).

4. Jest i prostředkem k soustředění četných kapitálů v malém se tvořících ve velké podniky (prioritní obligace a pod., akciové podniky věcně do jisté míry, ač formálně arciť akcionář není věřitelem, nýbrž spolupodnikatelem).

5. Z příčin z odst. 3. a 4. vysvítajících přináší zároveň pohnutky k šetrnosti a kapitalisaci, otvírať kapitalisujícím osobám cestu k důchodu.

Svou působnost hospodářsky posilující nevykonává však úvěr sociálně nebo-li společensky stejnoměrně, bývať nejsnáze přístupen těm, kteří již o sobě hospodářsky jsou silnější jměním nebo vynikajícími vlastnostmi osobními; komu to i ono schází, ten bývá bez úvěru nebo nalézá jej jen s větší obětí. Potud je úvěr způsobilý utvrzovati a zvyšovati panující nerovnosti majetkové. Osoby s méně dokonalými podmínkami pro příznivý úvěr mohou si jen do

jisté míry associací úvěruhodnost zabezpečiti nebo zvýšiti (záložny).

Jiné nebezpečí úvěru spočívá v možnosti zneužití jeho, z čehož pojíti mohou i citelné škody národohospodářské. Zejména může se přílišným užíváním úvěru výrobního usnadniti nadvýroba (Überproduktion), t. j. výroba přesahující dosah poptávky tak účinné, aby uhradila v dosavadním rozsahu náklady výrobní, nebo podníititi přepjatá spekulace a v důslednostech jejích t. zv. krise.

Zneužití úvěru spotřebního bývá umožněno tam, kde úvěrem jednotlivec může zastříti pravý svůj stav majetkový. Považlivější zjevy zneužití úvěru spotřebního jevívají se však zejména v zakořeněném zvyku kupovati oděv, potraviny a j. v malém na úvěr, při čemž způsobuje dlouhé prodlení času, než vyrabitelé nebo obchodníci obrátí své kapitály, jakož i husté ztráty při tom, že se zboží dotčené vůbec i pro solidní spotřebitelstvo zdražuje. (Prodavači jsou nuceni počítati si do nákladu výrobního vůbec jistou průměrnému dosahu ztrát takových přiměřenou prémii risikovou.) Proto v nové době panují snahy, aby za příkladem Anglie a Francie bylo povzbuzováno placení hotovými, což může býti podporováno i přiměřenými rabatty (srážkami, skontem) pro platitele v hotovosti, po případě i zákonným zavedením krátkých lhůt promlčecích pro pohledávky toho druhu.

Úvěru veřejného lze konečně zneužíti k půjčkám neproduktivním a převýdajem t. zv. papírových peněz.

Hospodářská a právní organisace úvěru.

Zásada hospodárnosti v oboru úvěrním přivádí se k platnosti tím větší, čím dokonaleji všechny prázdnící kapitály přivedou se úvěrem k produktivnímu upotřebení a čím menším nákladem se tak stane. Nové formy úvěru a nové způsoby jeho použití vyhledávají však vždy zároveň také přiměřeného právního upravení. Proto s rozvojem úvěru souběžně pokračuje potřeba vydatnější právní organisace jeho, ale naopak též na tom, jak ona úloze své dostojí, závisívá míra zdaru a rozkvětu úvěru, takže i v tomto oboru zřejmě se manifestuje veliká vzájemná působnost právního a hospodářského živlu.

Úkol, který si právní organisace klade, jest v podstatě dvojí, totiž:

a) Jednak utvořiti co nejvhodněji právní basis pro užívání úvěru (hospodářsko-politická působnost v oboru úvěrním).

b) Jednak zabrániti vykořisťování jedněch druhými při užívání a poskytování úvěru (sociálno-politická působnost v oboru úvěru). Po této posléz řečené stránce zvláště sluší jmenovati pokusy o vhodné upravení práva úrokového (viz níže zákony o lichvě), veřejný dohled na zastavárny (srovn. níže) a mnoho j.

Zvláště bohatý jest obor otázek týkajících se úkolu ad a) uvedeného, který nevtěsná se jen v rámec soukromého práva obligačního, nýbrž i daleko přes obor jeho sahá. Zvláštního povšimnutí zasluhuje:

1. Upravení hypotečního práva. Dostatečná bezpečnost věřitelova nezávisí jen na správném zjištění, jestli zástava je s to, aby dlužnou sumu uhradila (odhadem znaleckým, nebo dle určitých objektivních znaků provedeným, jako na př. na základě katastrálních výnosů u pozemků a činžovného u domů), nýbrž závisí též na tom, jakou měrou právo samo o to se stará, aby věřiteli nevadily žádné nároky cizích osob při poskytnutí úvěru nepředvídané. V tom směru jeví se účelné upravení a spolehlivé vedení veřejné knihy s povinným zápisem všech nemovitostí a pečlivé šetření tří základních zásad práva hypotečního, totiž zásady publicity, speciality a priority, jako nevyhnutelné podmínky zdravého rozvoje hypotečního úvěru.

Zásada priority byla již v pozdějším římském právu na škodu úvěru nemálo prolomena četnými privilegovanými právy zástavními se zákonnou prioritou bez ohledu na dobu vzniku práva zástavního; v novější době spočívají na velikém množství prioritních zástavních práv překážky rozvoje hypotečního úvěru ve Francii, kdežto nedostatek veřejných knih vůbec vysvětluje nesnáze hypotečního úvěru v Anglii (srovn. Reitzenstein a Nasse: „Die agrarischen Verhältnisse in Frankreich und England").

2. Mobilisace úvěru rozličnými formami obligací skripturních. V četných případech vyžaduje úvěr zvláštní listiny. Nejprostší forma její jest obyčejný dluhopis; při něm a na něm ryze osobní poměr dlužníka a věřitele vystupuje bezprostředně v popředí v prvotní své ryzosti, přiměřené základní povaze obligace. Obtíže s převodem takových pohledávek spojené s jedné a potřeba snadného převodu s druhé strany vyvolaly postupem času veliký

obor listin, při nichž ryze osobní ráz poměru dlužníkova k určitému věřiteli ustupuje do pozadí a pohledávka sama potud se jeví osamostatněnou, že na listině samé lpí, jest vtělena v listinu jisté formy, která není již pouhým průvodem (Beweismittel), nýbrž nositelem pohledávky samotné, i převádí se do vlastnictví třetích osob jako nějaká věc hmotná, vlastník její jest oprávněný věřitel.

Emancipace od prvotního ryze osobního poměru jeví se pak dále i v tom, že dlužník věřiteli, t. j. vlastníku listiny, nemůže činiti námitek čerpaných ex persona cedentis (t. j. jeho předchůdce ve vlastnictví listiny). Touto okolností nabývá obchod úvěrní (Kreditverkehr) žádoucí bezpečnosti, kdežto snadný převod pohledávek dává mu druhou potřebnou vlastnost — lehkost a rychlost. V nejrozmanitějších formách vytvořil si život hospodářský takové listiny. Vedle rozličných druhů listin, peníze zastupujících a výše uvedených, náležejí sem nejrozmanitější tvary veřejných i soukromých dluhopisů, které se objevují buď v podobě papírů na řad (Ordrepapiere), na kterých sice vlastník (věřitel) jmenován, ale převod pouhým prohlášením na listině samé se děje (indossací, rubopisem) nebo v podobě papírů na majitele (Inhaberpapiere), jichž převod děje se pouhým odevzdáním (tradicí).

Z těchto dvou forem papírů, jimiž se dostává papíru mobilnosti (úvěr se mobilisuje), jsou arci papíry na majitele znějící účinnější. Na nich předem se zakládá velkolepý rozvoj úvěru v 19. stol. Pohledávky v papíry podobné vtělené stanou se předmětem obchodů (koupí, deposit, zástavních obchodů atd.), jako kterékoli jiné zboží; některých i v jistých funkcích užívá se místo peněz.

Tím však zároveň rozřešen byl jiný nad míru důležitý národohospodářský problém. Protože totiž prodejem papírů takových lze sobě rychle opatřiti peníze, není již žádné překážky pro jednotlivce, aby svěřovali své kapitály v uložení nevypověditelná. Následkem možnosti té zároveň i pro dlužníky nevzejdou nesnáze, které s vybavením kapitálu z určitých uložení bývají spojeny. Nikdo se nemusí obávati uložiti v nich svůj kapitál, třeba pak ad libitum vypověděti ho nemůže, jeť mu za to možnost prodeje v každou chvíli náhradou.

Jakožto zboží mívají řečené papíry pravidelně svou cenu tržní a předpokládají pak též „trh" přiměřeně organisovaný, jehož hlavním ústředím jest „bursa". I mezinárodní operace úvěrní stávají se dokonale možnými pomocí dotčených papírů.

Úvěr směnečný, směnečný kurs.

Původ směnky padá již do středověku; vznikla v Italii, jejíž čilý život obchodní ve městech především na občasných trzích se soustřeďoval, a s vývojem měst na severu vnikla později i tam. Byla prvotně jen papírem, jehož užívali obchodníci, a v příčině forem a způsobův užívání ovládána byla kupeckým obyčejem. Nabyvši později vždy většího rozšíření pro velké výhody s užíváním jejím spojené, stala se předmětem zvl. zákonů upravujících formu a užívání směnek i právní poměry z něho plynoucí. Snadný převod pohledávky na listině lpící, zákonně upravený postih (regress) proti předchůdcům v případě nezaplacení, pak rychlé, přísné řízení učinily směnku zvláště oblíbenou formou obligace skripturní, jejíž užívání proniklo i do vrstev lidu, v jejichž rukou stala se prostředkem ne vždy obezřele upotřebovaným a tedy nezřídka i povážlivým („selské směnky").

Nemálo zvýšila význam směnky její znamenitá způsobilost jakožto prostředku k vyrovnání vzájemných pohledávek mezinárodních. Následkem obecného obchodního zvyku, dávati i do ciziny zboží na úvěr a na základě tohoto úvěru vydávati směnky, najdou se v každé zemi hospodářsky pokročilé stále lidé, mající v ruce směnky na cizí (zahraniční) místa. Tyto směnky stanou se předmětem zvláštního obchodu; neboť při platech, jež konati se mají do ciziny, ušetří se nákladů se zasíláním hotovosti spojených, lze-li poslati věřiteli do ciziny místo hotovosti směnku na někoho tamějšího znějící a tam splatnou; naopak i ten, jenž z ciziny peníze na směnku má požadovati, ujde obtížím a útratám, když doma ji odbude, místo aby ji sám musil do ciziny posílati k výplatě.

Takto tedy vznikne poptávka i nabídka cizích neboli zahraničních směnek (devis), t. j. v cizině splatných směnek, kteráž se soustřeďuje na vynikajících tržištích, což tím zvláště jest usnadněno, že směnky na taková tržiště již předem se vydávají („vystavují", tam splatnými činí), při čemž zejména bankéři konají služby sprostředkovatelské. Směnky, stavše se zbožím, které má svůj zvláštní trh, obdrží tržní cenu, která se nazývá kursem směnečným (Wechselkurs). Rozhodny pro tvoření kursu směnečného jsou vždy jen ty mezinárodní pohledávky resp. dluhy, které budou za krátko (v nejbližších měsících nebo týdnech) splatny. Základem pak pro

tržní cenu či kurs dotčených směnek jest obsah ryzího drahokovu, na kterýž ony směnky znějí. Za úplné rovnováhy nabídky i poptávky po směnkách na určité místo, která by předpokládala, že by vzájemné pohledávky cizího místa i domácího trhu za krátko splatné právě tak asi stejné sumy činily, prodávala by se směnka za tolik, co obnáší v měně domácí cena drahého kovu, na který směnka zní. Kursu směnečnému, stojícímu přesně na této výši, což se ve skutečnosti arci jen prazřídka přihodí, říká se, že je „al pari" (směnečné pari, Wechselpari). Má-li trh domácí i cizí stejný kov měnový, na př. oba zlato neb oba stříbro (třebas s různým číslem), aneb oba měnu dvojitou s týmž kovem dominujícím, jest pari pevné (mezi Německem a Anglií); má-li jeden měnu zlatou a druhý stříbrnou, musí ovšem pari se měniti s měnící se relací obou kovů (pari měnivé).

Zpravidla však nebude této přísné rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou devis, takže podle toho, jest-li nabídka směnek na určité místo silnější než poptávka po nich nebo naopak, klesne tržní cena čili kurs směnek zahraničních pod pari nebo stoupne nad pari.

Oč směnka více stojí, než pari obnáší, slove a ž i e m, oč méně, d i s a ž i e m s m ě n e č n ý m.

Jelikož kurs nad pari jest svědectvím, že okamžitě mají převahu dluhy domácího trhu nad pohledávkami jeho naproti trhu cizímu a že tedy po případě rozdíl, který se neuhradí směnkami, musí se vyrovnati drahým kovem, říká se v takovém případě, že kurs je nepříznivý (ungünstiger Wechselkurs), kdežto kurs pod pari zove se příznivým, kterážto pojmenování nejsou zcela přesná. Nepříznivý může býti kurs směnečný jen potud, pokud jest svědectvím o nastávající možnosti vývozu drahého kovu a následkem jeho snad ztenčení měnidel a platidel v zemi, avšak v míře, jak vyžaduje pravidelné vyrovnávání mezinárodních závazků následkem střídání dobrých a špatných úrod neb obyčejné střídání konjunktur, jest kolísání vývozní neb přívozní potřeby drahého kovu nevyhnutelno a tedy tak řečený nepříznivý kurs také nevyhnutelným. Jenom tehdy jest n á r o d o h o s p o d á ř s k y nepříznivým, jestliže béře původ svůj z jistých poruch (krise, špatné finanční hospodářství státní a pod.).

Kurs směnečný zaznamenává se dle obyčeje bursovního; hustější je nyní zvyk bráti pevnou cizí valutu za základ, na př. u nás 10 £,

100 M, 100 fr., takže na př. u nás záznam „Londýn 126" značí, směnka znějící na 10 £, v Londýně a vista splatná, stojí 126 zl.

Opačný, druhdy oblíbený způsob záznamu má domácí valutu pevnou dle formule: kolik £ (M, fr.) koupím za 100 zl.?

Poznámka: Předpokládá se při záznamu vždy, že jest směnka splatna ihned, že jest dospělá. Není-li ještě splatna, srazí se z ceny té arci přiměřená úroková srážka (diskont), což činí celou operaci spletitější a zároveň při různosti míry úrokové mezi domácí a cizí zemí bývá jedním z podkladů t. zv. arbitráže směnečné, o níž v textu níže jest řeč. Pro naše úvahy zůstává tento moment jako věc pouze obchodnětechnická stranou, rovněž i otázka, za jakých poměrů kursův a míry úrokové mohou směnečné operace býti prostředkem ku převodu drahého kovu ze státu do státu (srovn. Goschen „Theorie of the foreign exchanges", německý překlad), někdy se i různí záznamy bezprostředně a později splatných směnek.

Kolísání kursu nad a pod pari má v poměrech normálních své přesné meze; můžeť kurs nejvýše stoupnouti o náklad, jenž by byl spojen se zasláním hotovosti (tedy o tolik, co by činily útraty za výměnu potřebných mincí, za transport a za assekuraci), a na nejvýše klesnouti o obnos, který se rovná útratám, které by vzešly, kdybychom požadovali v cizině přímé výplaty svých pohledávek. Výjimečně přes tyto meze vybočuje zejména, když nastanou náhlá otřesení obecné důvěry (t. zv. paniky nebo krise), zvláště když snaží se majitelé směnek opatřiti si hotovost, byť i se ztrátou.

Je-li někde měna papírová s hodnotou pokleslou neb ažio mincí, stoupne pari o tolik, kolik činí ažio, a klesá i stoupá s ním zároveň, neboť vlastně jest i kurs mincí (s ažiem) i kurs směnečný cenou drahého kovu s tím toliko rozdílem, že tam jedná se o obnos ten v hotovosti, zde o pohledávku zaň. Proto kurs mincí a směnečný kurs od sebe se nikdy podstatně neodchylují (srovn. o bursovním lístku kursů, záznamy „směnek" a „valut").

Následkem podstatné váhy jistých vynikajících tržišť (u nás Vídeň), jakož i následkem neustále živého a velmi snadného obchodního spojení vzájemného (takže poptávka a nabídka směnek nemusí se na jedno tržiště vázati — Pražan na př. může směnku prodati i koupiti ve Vídni) stoupají nebo klesají kursy směnek na táž cizí místa současně na různých tržištích domácích vždy zároveň.

Avšak nebývá též, aby v jistém státě stál kurs směnek současně

na jednu cizí zemi nad pari a na druhou pod pari (na př., aby v Rakousku týž čas kurs pařížských směnek citelně pod a londýnských nad pari se udržoval). Nezávisí totiž kursy směnek na různé cizí země výhradně na zvlášť okamžitém poměru, v jakém k sobě stojí vzájemné pohledávky a dluhy domácí země vůči jednotlivé zemi cizí o sobě, nýbrž výška kursů směnečných na všechny cizí země závisí u nás na celkovém poměru pohledávek a dluhů našich proti všem cizím zemím dohromady; jsou tedy buď všechny kursy na cizí místa současně příznivé nebo všechny nepříznivé, což způsobuje stále živá t. zv. arbitráže směnečná, t. j. stálá kalkulace obchodnická počítající, jakou cestou dá se nejlevněji platiti, při čemž platí se i přes třetí místa (do země A směnkami na zemi B a p., jsou-li směnky na toto místo levnější). Tato činnost i nejmenších odchylek si všímající a je využitkující snaží se právě potlačiti všecky příkré změny kursův a zároveň dociluje se tím nejoekonomičtější placení.

Lze tedy následkem toho říci: Stav kursů směnečných v každé zemi a v každou dobu závisí na okamžitém stavu její celé mezinárodní platební bilance (internationale Zahlungsbilanz), t. j. na poměru všech v nejbližší příští době splatných dluhů její do ciziny a pohledávek její proti cizině. Podle toho, mají-li dluhy či pohledávky převahu, mluví se o bilanci passivní neb aktivní. Stav této bilance platební určují pak okolnosti tyto:

1. Dluhy a pohledávky vzcházející z přívozu a vývozu zboží (mezinárodní bilance ze zboží — internationale Warenbilanz); když za zboží z ciziny přivezené chci platiti směnkou a k tomu cíli ji na trhu koupím, zaplatím takto zboží buď dráže nebo laciněji, dle toho, jaký jest kurs směnky, a podobně prodávaje směnku, kterou jsem obdržel za zboží vyvezené, dostávám za ni a tudíž i za své zboží vyvezené více nebo méně, je-li kurs směnečný nad či pod pari. Potud značí tedy směnečný kurs cenu domácího zboží na trhu cizím a cenu cizího na trhu domácím.

2. Dluhy a pohledávky, pocházející z prodejů a koupí státních papírů, akcií, priorit, zkrátka cenných papírů neboli effektů (bilance effektová — Effektenbilanz). Cena za koupené cenné papíry, stejně jako též obnosy splatných úroků (kuponů) a dividend právě tak nerady v hotovosti se posílají jako cena za zboží, i hledá se směnka. Země v cizině značně zadlužené mají v tom již element

pro nepříznivé kursy, který se může jen značným vývozem zboží vyvážiti; neboť dlužníci, nechtějíce posílati do ciziny hotovost, hledí koupiti směnky. Podaří-li se vskutku obnos úroků do ciziny, na př. do Anglie povinných uhraditi směnkami, které vzešly z vývozu zboží do ciziny, splatily se povinné obnosy úroků cizině (t. j. Anglii) zbožím tam zaslaným, za kteréž tamější kupci toho zboží nepošlou nám peněz, nýbrž vyplatí je na předložení směnek, jež byli z té příčiny vydali, kapitalistům, kteří mají požadovati zmíněné úroky. Tito kapitalisté obdrželi ony směnky tím, že je u nás jejich zmocněnci k vybírání úroků nebo dividend koupili od vyvážečů výše jmenovaného zboží. Takto tedy do zemí, které cizině mnoho půjčily (Anglie), mohou přicházeti a zhusta přicházejí úroky v podobě zboží.

Podobně děje se i při uzavírání značných zápůjček soukromých nebo veřejných, při kterých se účastní též cizina. V momentu, kdy zápůjčka se realisuje, vzejde ve státě, jehož kapitalisté zápůjčku nám poskytují, poptávka po zdejších (t. j. zde splatných) směnkách, kterážto kurs jejich právě tak zvýší, jako kdyby z té země měla jíti k nám velká suma z jiné příčiny, na př. jako válečná náhrada. Operacemi směnečnými stává se tedy, že zápůjčky, avšak též úroky, náhrady válečné a pod., jdou ze zemí a do zemí v podobě zboží (valná část náhrady válečné do Německa po r. 1870).

3. Kromě toho může též z vedení válek resp. z vydržování loďstva a vojska v cizině a z jiných celkem podřízených příčin (cesty do ciziny) vzejíti poptávka po směnkách v cizích krajích splatných.

Kurs směnečný chová v sobě korrektiv svůj, t. j. každý stav směnečného kursu bezděky podněcuje jisté hnutí, které ke změně toho stavu směřuje. Čím více na př. kurs nad pari se povýšil, tím dráže platí importeur (kupec směnky) přivezené zboží (srovn. výše ad 1.), tím příznivěji však s druhé strany exporteur (prodavač) za vyvezené zboží je placen, ale čím více se mu takto export usnadňuje, tím bezpečněji zároveň tvoří se poměry, které směřují ku snížení kursu směnečného (rostoucím exportem za klesajícího importu zvětšuje se dluh ciziny). Proto se říkává: „Nepříznivý kurs směnečný je prémie na export" (srovn. souhlasný zjev při ažiu za platnosti měny papírové). Právě naopak má se to při kursu pod pari.

V prvém a druhém případě může arci účinek vylíčených tendencí v povaze kursu se zakládající býti vyvážen jinými momenty, na př. neúrodami, které zavdávají příčiny k větším importům, neb uzavřením větších půjček státních a pod. To, co zde vyloženo, uskuteční se jenom tehdy, když se nedostaví podobné mimořádné rušící události.

Poznámka. Pojem mezinárodní bilance platební byl zde vzat ve smyslu okamžitého stavu pohledávek a dluhů naproti cizině. Pro kurs směnek rozhoduje vždy pouze tento okamžitý stav. Pro jiné otázky bývá důležito znáti mezinárodní platební bilanci za delší, třeba víceleté období a vyšetřiti její pravděpodobný stav budoucí. Výpočet ten bývá, pokud jde o t. zv. bilanci effektovou, dosti nesnadný, protože nebývá po ruce bezpečného přehledu, jakým množstvím rozličné cenné papíry domácí jsou v rukou ciziny a naopak, jaké požadavky vzcházejí domácím drahám při dopravě zboží na účet zahraničných firem a pod. Důležitost zjištění takového jest však veliká, jako na př. za novější doby pro otázku valutovou v Rakousku, neboť na tom závisí, je-li naděje udržeti nové mince zlaté v oběhu domácím, či je-li nebezpečí, že k vyrovnání zahraniční platební bilance ze země budou vyplývati. (Pokus zjistiti naši bilanci zahraniční učiněn Saxem r. 1892 při valutové anketě; nyní (1905) finančním ministeriem samým.)

Prostředkování úvěru a platů.

Banky a podobné podniky. V názvosloví praxe zovou se bankami jisté způsoby podniků, jejichž hlavní obchody zakládají se v tom, že po živnostensku sprostředkují úvěr (Kreditvermittlung) a na základě úvěru obstarávají platy (Zahlungsvermittlung). V obojím směru je vznik bank výsledek postupující dělby práce, pročež rozkvétají teprve na vyšších stupních vývoje hospodářského. Vedle bank specificky tak zvaných objevují se však mnohem hojnější a často velmi rozsáhlé podniky, které se takovými též obchody obírají, jako spořitelny a záložny. V širším pojmu možno i je zahrnouti pod jménem bank.

1. Pokud jsou banky orgány ku sprostředkování úvěru, jsou jimi jen k takovým jednáním, která se vztahují na peněžní kapitál, a v této příčině stoupají banky mezi kapitalistu a osobu úvěr hledající, zbavujíce obě strany obtíží a nesnází spojených se vzájemným se vyhledáváním.

Tak jako užíváním peněz na místo prvotní jednotné směny (naturální) stoupnou dvě, ale přece zásadě hospodárnosti lépe se vyhoví, tak i zde na místo jednoho úvěrního jednání nastávají vlastně dvě, ve kterých jest banka jednou dlužnicí, podruhé věřitelkou, ale přes to hospodářský úspěch je větší. Zračí se již v tom, že mezi kapitalistu a osobu úvěr hledající, avšak vzájemně o sobě nevědoucí, vstupuje banka jako třetí, oběma známý prostředkovatel, který zárukami silnějšími (t. j. buď veřejnou garancií, na př. státní, zemskou, nebo mocným kapitálem akciovým nebo solidárním zaručením účastníků) kapitalistům větší jistoty poskytuje a tím nepřímo i zvyšuje způsobilost kapitálu hledajících nabyti úvěru. I to pak na váhu padá, že každá sebe menší část peněžních kapitálů takto rychle k produktivnímu upotřebení se přivádí. Ale právě proto, že banky kapitalisty a osoby úvěr hledající od sebe navzájem neodvislými mají učiniti, potřebují prostředků, kterými individuální ráz v poměru dlužníka a věřitele se stírá, totiž rozmanitých forem výše označených obligací skripturních (směnky, listy depositní, zástavní listy, bankovní poukázky pokladniční, bankovky). Banky největší část činnosti své prostředkovatelské provádějí pomocí jejich.

Jelikož u bank soustřeďuje se poptávka i nabídka peněžních kapitálů, jsou banky závažným orgánem ve příčině stanovení výše náhrady za propůjčované kapitály peněžní, t. j. úroků. Základem pro to jest jim právě nabídka a poptávka kapitálů peněžních u nich se sbíhající, kdežto naopak arci zase výškou jejich míry úrokové přítok i odtok kapitálů se reguluje, takže snížená míra úroková ke zvýšené poptávce po kapitálech a k větší podnikavosti pobouzí, zvýšená ji omezuje, snížená míra úroková přítok kapitálu zdržuje, zvýšená jej láká. Zachovati v té příčině chod národohospodářsky prospěšný, náleží k nesnadným úkolům, jimž banky ne vždy dokonale dostojí. Čím více pak se život hospodářský zakládá na úvěru, tím i jasněji v ruchu života bankovního na každém místě a v každém momentu konkretním obráží se stav celého života hospodářského, jehož rovnováha jeví se vždy porušenou, kdykoli buď přítok kapitálu poptávku převyšuje (nedostatečný podnikatelský duch jako následek krise r. 1873) anebo poptávka výše pnouti se snaží, než nabídka dosahuje (doby nadvýroby a přepjaté spekulace jako předchůdkyně krisí).

Obchody bank, pokud ony úvěr sprostředkují, jsou jednak a t r a k č n í čili sběrací – též passivní –, jimiž ony kapitály na se převádějí, a obchody d i s t r i b u t i v n í – aktivní –, jimiž kapitály sebrané opět převádějí do rukou osob úvěr hledajících. Passivní jsou na př. přijímání vkladů (deposit), vydávání (prodej) rozmanitých vlastních dlužních úpisů (zástavních listů), emisse bankovek; aktivní jsou: eskompt směnek, zápůjčky na zástavy atd.

Každá banka musí aspoň jeden druh aktivní a jeden passivní provozovati; může jich kombinovati i více, což však jest jen potud hospodářsky možné, pokud jeden povahou svou druhému nevadí; stojí-li na př. proti aktivům banky, která se nedají snadno realisovati (nevypověditelné zápůjčky na hypoteky), passiva, pro která jest banka v každý okamžik vydána nebezpečí výpovědi (vklady na krátkou výpověď), mohou jí tím vzejíti nesnáze, ba okamžitá insolvence, ač passiva kryta jsou aktivy.

II. Sprostředkujíce platy, přijímají a činí banky výplaty za své zákazníky, což když se děje vhodnými zařízeními, stávají se banky důležitými národohospodářskými orgány pro úsporu v užívání peněz, především pro úsporu nákladů, kterých by vyžadovalo potřebné hojnější opatření peněz.

III. K těmto dvěma hlavním druhům bankovních obchodů druží se jiné, jež nesouvisí nutně s povahou bank, ač od mnohých bankovních podniků vedle uvedených právě obchodů bankovních bývají provozovány, na př. deposita k uschování, prodeje a koupě drahokovů, mincí, konečně t. zv. zakladatelské obchody.

Hrubý výtěžek bank kromě úroků z vlastního jich kapitálu záleží v rozdíle úroků z aktivních a passivních obchodů (platí 4%, půjčují na 5%), ze změn v kursech effektů v rukou banky se nalézajících a z provisí za rozličné činnosti obstaravatelské atd.

Dle povahy podnikatelské jsou banky buď podniky veřejné (státní, zemské a pod.) nebo společenské (akciové společnosti), avšak i společenstva, na př. záložny, nebo konečně též podniky jednotlivců (bankéřství).

Dle obchodu vynikajícího dávají si banky jména (banka depositní, hypoteční atd.); avšak takové jméno pro opravdovou povahu té neb oné banky zrovna tak málo jest rozhodné jako název „banka" pro skutečnou existenci banky (spořitelny a záložny jsou v tomto širším smyslu též banky). Terminologie zákonů, statistiky

i praxe ovšem omezuje banky na závody úvěr nebo platy prostředkující, pokud se objevují v určité podnikatelské formě (t. j. ve formě akciových podniků a podniků státních, zemských nebo jim podobných).

Vznik a historický vývoj bank. Již ve starověku bylo zvykem ukládati si u směnárníků (mensarius, τραπεσίτης) peníze, jež oni opět na zástavy rozpůjčovali. Toto bankéřství nemělo hlubšího národohospodářského významu. Ve středověku nabylo sice významu většího, když bankéři zároveň stali se nejen sprostředkovateli zápůjček, nýbrž i operací směnečných. Avšak doba velkých ústavů bankovních nadchází teprve od 12. stol. v Italii, načež zvolna jiné státy následovaly (Nizozemsko, Německo). Na mnoho století zůstává rázem bank vlastně obstarávání platů nebo opatřování platidel, kdežto vlastní prostředkování úvěru béřou do rukou velkokupci, kteří provozují bankéřství. Nejstarší ze zmíněných bank italských a po nich jiné, přijímajíce vklady od svých klientů, zároveň braly na se povinnost obstarávati za ně platy připisováním a upisováním (převáděním) v jich kontech. Byly to tedy t. zv. banky žírové (srovn. níže). Druhý z dotčených typů vyvinuje se pak v t. zv. bankách cedulových hlavně průběhem 18. stol. (Anglická banka již roku 1694.) I tyto ústavy byly jen ve velkých střediších hospodářského života zřízeny, ale byly první veliké ústavy pomocí vydávání svých cedulí (bankovek) zároveň úvěr prostředkující.

Ve stol. 19. udál se důležitý pokrok dvojím směrem: jednak užívání bank rozšířilo se četnými samostatnými podniky bankovními nebo filiálkami velkoměstských bank po městech menších; jednak mezi nově přibylými podniky těmi nastala větší rozmanitost, provedla se mezi nimi dělba práce, takže pro určité způsoby skytání úvěru nebo pro potřeby rozličných hospodářských vrstev zvláštní bankovní podniky se zřídily (banky hypoteční, záložny, spořitelny).

K momentům historicky důležitým náleží i těsný styk, který míval finance státní s většími bankami ve všech skoro státech. Vliv takový býval namnoze národohospodářsky neblahý (srovn. o měně papírové).

I. Banky jako sprostředkovatelky úvěru. Obchody jejich.

Nejdůležitější rozdíly v této příčině jsou:

I. Je-li sprostředkování úvěru samo účelem (u většiny) či jen prostředkem k jinému národohospodářskému účelu povšechnějšímu (jako na př. u banky cedulové).

II. Poskytují-li se buď zápůjčky v pravém slova smyslu (t. j. tak, že tím teprve vznikají), či kupují-li a prodávají-li se pohledávky již existující (srovn. eskompt směnečný). Při tom pak se musí činiti další rozdíl, poskytují-li se zápůjčky v hotovosti, t. j. v podobě peněz kovových nebo zastupujících je surrogátů peněz (bankovek, státovek), vždy však teprve z druhé ruky nabývaných, anebo poskytují-li se bezprostředně v podobě vlastních obligací banky (bankovek, zástavních listů a pod.). V případu prvém musila si banka dříve opatřiti hotovost vklady cizími nebo prodejem effektů svých nebo cizích, jež právě drží. Ve druhém případě to nečiní, nýbrž podává jen svůj vlastní úpis, zůstavujíc straně, aby jej zpeněžila (na př. zástavní list hypoteční banky), a nanejvýše jí na její účet zpeněžení obstarává.

III. Poskytují-li zápůjčky či kupují-li pohledávky za krátkou nebo dlouhou dobu splatné resp. jen znenáhla splatné; poskytují-li vypovědítelné či nevypovědítelné.

IV. Hledí-li se při poskytování úvěru k účelu zápůjčky (meliorační, stavební úvěr) čili nic (obyčejné hypoteční), a může-li se vůbec účel poznati čili nic (na př. při zápůjčce na zástavu cenných papírů).

Některé nejdůležitější formy obchodů sem spadajících jsou:

1. Passivní:

a) Obchod depositní. Je to t. zv. depositum upotřebovací (Depositum zur Benützung), při němž banka peněz u ní uložených (vkladů) zase dále může půjčiti, slíbivši vkladateli navrácení stejné sumy buď na požádání nebo po jisté lhůtě výpovědní. Přijetí vkladů stvrzuje se buď vkladní knížkou (Einlagsbuch) nebo pokladniční poukázkou. Největší část bank provozuje obchody depositní. Z kratších lhůt výpovědních při tomto obchodu plyne potřeba, aby též aktivní obchody banky byly pravidlem krátkodobé (eskomptní, lombardní atd., viz níže). Jen obmezeně a s opatrností lze půjčovati při tom na hypoteky; zpravidla jen takovým rozsahem, který je přiměřen obnosu vkladů trvale v rukou banky se udržujícímu.

b) Emisse (prodej) vlastních obligací nevypověditelných. Dlouhodobé obchody aktivní vyžadují dlouhodobých obchodů passivních. Tyto se uzavírají obyčejně v té formě, že banka buď si opatřuje potřebný kapitál prodejem vlastních nevypověditelných, nejčastěji na majitele znějících dlužních úpisů s kupony (srovn. níže o zástavních listech bank hypotečních, novějších kommunálních, melioračních, železničních úpisech), nebo přímo místo peněz tyto úpisy dlužníkům doručuje, zůstavujíc jim, aby si prodejem peníze opatřili, ač nesvěří-li to oni jí na svůj účet.

c) Emisse vypověditelných obligací, zejména bankovek. Emisse nevypověditelných, dlužníku bezprostředně (in natura) odevzdávaných resp. na jeho účet zpeněžovaných má s emissí bankovek to společné, že banka nemusí napřed peníze (mince, bankovky, státovky) od třetích osob přijímati (vkladem, prodejem obligací na svůj účet), aby jich mohla zapůjčiti, nýbrž vyplácí zápůjčku ve svých vlastních dlužních úpisech (bankovkách, zástavních listech) a stává se takto současně uno actu i věřitelkou i dlužnicí.

2. Aktivní:

a) Zápůjčky na směnky a obchod eskomptní. V pravém smyslu eskomptní obchod záleží v koupi směnek (avšak i jiných skripturních obligací pohledávku zakládajících, jako kuponů, státních pokladničních poukázek, poukázek k navrácení cla nebo daní atd.) před jich splatností se srážkou úroků za dobu ode dne koupě do dne splatnosti. Srážka zove se diskont či eskont, vyjadřuje se v procentech, jichž výška řídí se dle toho, jak veliký jest nával směnek k eskontování podávaných a jak mnoho kapitálu jest k diskontování po ruce. I může diskont ovšem značně kolísati; naopak zase stav diskontu (míry úrokové) poptávku zdržuje nebo k ní podněcuje.

Eskontní obchod je nejdůležitější formou bankovního úvěru mobilárního, který povahou svou jest a může býti jen krátkodobý (při velkých bankách u nás zpravidla nejdéle tříměsíční); při tom ovšem, jelikož jest to forma úvěru osobního, vždy bude důležito, kdo jest dlužníkem a na základě jakého jednání směnka vzešla. Proto jest pravidlem velikých bank, připouštěti k eskontu jen směnky, které patrně byly vznikly na základě nějakého skutečného obchodu se zbožím (obchodní směnky) nebo aspoň vzešly z úvěrního jednání mezi osobou (bankou) směnku ke koupi na-

bízející a nějakou jinou. Protivou takových směnek jsou směnky teprve za tím účelem vydané, aby sobě osoba bance je nabízející teprve za ně peněz od ní opatřila (směnky na opatření peněz — Geldbeschaffungswechsel). Zásadně ovšem nelze vylučovati směnky takové z bankovních půjček a zvláště při menších ústavech, které poměry klientů podrobněji a více z blízka znají, směnky takové hojně se vyskytují, často jsou i v převaze. U posléz řečených ústavů pak po případě i podpis jedné osoby směnečně ručící pokládá se za dostatečný, kdežto větší banky, které mají mnohem méně možnosti dopodrobna vniknouti v individuální poměry svých klientů, také mnohem přísnější formální garancii žádati musí, zejména určitý počet podpisů (dva až tři). Směnka mající náležitosti bankou žádané zove se bankovní směnkou (bankmässiger Wechsel).

Zvláštní prostředek garancie za směnku eskontovanou vyvinul se v t. zv. spolcích úvěrních (Kreditvereine). Jsou to spolky skládající se z jistého kruhu osob, kterým banka eskontuje směnky s podmínkami méně přísnými, na př. s menším počtem podpisů, za to však ručí bance všichni členové solidárně za ztráty, jestli některá směnka taková nebyla zaplacena. (Úvěrní spolek založen při Živnostenské bance v Praze.) Banka zpravidla jistý podíl z čistého zisku nabytého z obchodů uzavřených se členy spolku úvěrního přenechává spolku, jenž takto si tvoří nebo rozmnožuje fond pro úhradu ztrát.

Dá-li se směnka eskontovaná opět dále eskontovati, říká se tomu r e e s k o n t (rediskont) a jest bance reeskont prostředkem, aby kapitály v obchodech eskontních uložené rychle vybavila, jestli jí toho třeba.

Význam reeskontních obchodů je dvojí:

1. Reeskont dá se pravidelně provozovati se strany bank, jež samy eskontují směnky užšímu kruhu svých klientů, jejichž osobní poměry ony dobře znají, kteří by však u větších bank úvěru nedosáhli. Banka (bankéř), jež jim eskontuje, podá pak větší bance směnku k reeskontování. Jest to vhodný prostředek, aby solidní podnikatelé, kteří podmínkám od velikých bank žádaným vyhověti nemohou, přes to kapitálu větších bank užíti mohli. Totéž platí o směnkách podávaných od svépomocných spolčení (zá-

ložen) k reeskontu větším bankám, kteroužto cestou maloživnostníci stávají se účastnými kapitálové pomoci velikých bank.

2. Druhý úkol reeskontu záleží v tom, že pomocí jeho okamžité přebytky kapitálu u jedněch bank přístupnými se stávají bankám jiným, když nemají dosti kapitálu, aby materiál k eskontu jim podávaný samy zmohly. Tím způsobem tedy přebytky a nedostatky kapitálu rozličných bank se vyrovnávají.

Jest tudíž reeskont nezbytným pojítkem v organisaci bankovní každého státu s úvěrem značně vyvinutým.

b) Zápůjčky na zástavy movité (Darlehen gegen Faustpfand). Tyto objevují se, pokud hlavně běží o úvěr spotřební chudších vrstev, v zápůjčkách t. zv. zastaváren (viz níže); pokud běží o úvěr k výrobě, objevují se pode jménem obchodů lombardních u bank, spořitelen, založen v trojí podobě, a to:

α) Jako zápůjčky na drahý kov (Edelmetallombard), zejména na neražený (pruty – Barren).

β) Jako zápůjčky na zboží (Warenlombard), tak zejména na zboží, které jest předmětem obchodů pravidelných a tudíž podrobeno pravidelnému tvoření ceny tržní (kursu), i udílí se zápůjčka buď na toto zboží přímo nebo nepřímo, totiž na listiny vlastnictví ke zboží tomu prokazující, t. zv. warranty (skladištní listiny), což ovšem předpokládá existenci t. zv. skladišť veřejných, která zřízena bývají v místech, jež jsou střediskem obchodu, kde pak tento způsob zástavních zápůjček se vyvine (nový rakouský zákon nedopouští, aby podnikatel veřejného skladiště sám na warranty půjčky poskytoval).

γ) Jako zápůjčky na cenné papíry (Effektenlombard), které teprve vývojem přiměřených forem obligací skripturních k rozkvětu přicházívají. Hojně užívá tohoto odvětví bankovní spekulace v cenných papírech, i halí se tu dokonce namnoze ve formě podmínečné koupě nebo prodeje (srovn. o burse).

Obchody lombardní bývají zpravidla též dražší než eskontní (risiko ze změn kursu, opatrování), lhůty jsou krátké (namnoze tříměsíční); za základ vyměření půjčky slouží kurs v čas obchodu uzavřeného a půjčuje se jenom kvota toho kursu (60, 70, 75%). Zároveň vyžaduje toho bezpečnost obchodu, zvláště při půjčkách na cenné papíry snadno změnám kursu podrobené, aby průtahy a formality s realisováním zástavy obyčejně spojené nevadily

bance a nezvyšovaly její risiko. (Privilegium dané bance prodati zastavené effekty bez zvláštní ohlášky dlužníkovi ve případě neplacení neb i před splatností, klesne-li kurs tak, že obnos zápůjčky je pak vyšší než ona kvota kursu, do které zápůjčka se připouští.)

c) Zápůjčky na zástavy nemovité (Darlehen gegen Immobilien). Tyto předpokládají dobré zákony hypoteční a dobře organisované knihy veřejné. Úplná bezpečnost věřitele má totiž u půjček na nemovitou zástavu dvě podmínky:

α) Cena zástavy musí aspoň stačiti, aby dluh náležitě uhradila, což předpokládá buď přímé vyšetření hodnoty orgány bankovními neb odhad na základě jistých objektivných, veřejně zjištěných znaků (dle katastrálního výnosu při pozemcích rolnických, dle činžovního výnosu při domech obytných).

β) Při hypotekárních půjčkách jde zpravidla o úvěr immobilární, kapitál tedy přechází ve stálá zařízení (meliorace půdy, budovy, stroje), z jejichž výtěžku jen pozvolna dá se nahraditi. Po případu aspoň, když zápůjčka se děje za jiným účelem (na nedoplatek kupní ceny, dědické podíly, legáty, věno), nesnáší se rovněž se zájmem dlužníka náhlá výpověď. Proto při dokonalejších organisacích této větve úvěrní poskytuje se dlužníku zápůjčka v ten způsob, aby mohl pravidelnými ročními splátkami (annuitami) je umořovati, a dokud úroky a roční splátky správně odvádí, zaručuje se mu nevypověditelnost (srovn. níže organisaci bank hypotečních). Od tohoto umořování annuitního liší se t. zv. splácení pevnými kvotami kapitálovými. Při prvém po celý čas platí se ustavičně v pravidelných lhůtách stejná část peněžní (annuita), složená z úroků a splátky, takže postupem času stále menší kvotu stále stejné sumy annuitní tvoří úrok a stále větší splátka až do plného úmoru. Při druhém způsobu platí se pravidelně pevná kvota k umoření kapitálu a ze zbytku kapitálu úrok, tedy stále menší částka (obvyklo u většiny našich spořitelen a šmahem skoro u záložen).

Jednotlivé druhy bank, pokud úvěr sprostředkují.

Na vyšším stupni vývoje svého vyznamenává se organisace bank značně provedenou dělbou práce, tak totiž, že pro různé účely, k jakým úvěr se hledá, i pro velkou rozmanitost rozličných ho-

spodářských potřeb a poměrů jsou zařízeny i zvláštní podniky bankovní vždy jen za určitým cílem jdoucí, potřebám určité společenské třídy nebo určitého druhu úvěrních potřeb sloužící.

Mobilárnímu krátkodobému úvěru slouží banky provozující obchody eskontní a lombardní; vrchol organisace úvěru mobilárního jeví se pak v cedulových bankách, které vyhovují obecné potřebě takových listin peníze zastupujících, jež dovedou množstvím svým se přizpůsobiti měnící se potřebě měnidel a platidel.

Immobilární, dlouhodobý úvěr své zvláštní organisace se domohl v t. zv. bankách hypotečních. Jemu technicky docela příbuzný jest úvěr meliorační, úvěr kommunální a úvěr železniční.

Z různých stanovisek přihlížejí ku potřebám vrstev nemajetných spořitelny, zastavárny a záložny.

Jest tedy mezi bankami úvěr sprostředkujícími rozeznávati vlastně dvě skupiny, totiž:

jednak banky, u nichž sprostředkování úvěru není vlastně příčinou jich založení a trvání, nýbrž pouhým prostředkem k docílení jiného národohospodářského účelu, t. j. opatření vhodných platidel a měnidel obchodu soukromohospodářskému,

jednak banky takové, kterým je právě sprostředkování úvěru vlastním účelem.

Rozdíl tento jest základním a vysvětluje se jím různý dosah veřejné péče a intervence vzhledem na oba tyto druhy bank. Proto i nám dlužno rozeznávati banku cedulovou od jiných bank.

Banka cedulová.

1. Význam její národohospodářský. Banka cedulová (Zettelbank) jest banka, která se zabývá vydáváním bankovek.

Bankovka ze všech úvěrních surrogátů peněz jest nejzpůsobilejší ke službě jako měnidlo a platidlo, neboť zní na pohodlné okrouhlé obnosy, jest nesúročitelna, pouhým odevzdáním beze všech formalit se převádí, jest splatna na viděnou. Pro tyto vlastnosti hodí se bankovka za prostředek ku dvojímu velkému úkolu, který vykonávají banky cedulové v celém ústrojí národohospodářském a který záleží v tom,

a) že vydávají prostředkem bankovních obchodů a (aspoň v poměrech normálních) na podněty soukromohospodářské právě řečená příhodná měnidla a platidla, kterých emisse co do množství

řídí se podle vydatnosti těchto podnětů, tedy vlastně potřebám obchodu soukromohospodářského se přizpůsobuje, nebo aspoň při dobrém vedení přizpůsobovati se může, čímž docilují se pro celek národohospodářský ony velké výhody, o nichž výše při úvěrních surrogátech peněz byla řeč.

b) Jelikož banky tyto musí stále chovati větší zásoby kovu za příčinou výměny svých bankovek za minci, tedy také samy mezi vynikající kupce na trhu drahých kovů náležejí, soustřeďuje se u nich poptávka po drahém kovu, když je ho třeba pro vývoz do ciziny (k vyrovnání platební bilance, ke spekulaci), k nim také drahý kov z ciziny připlývající hlavně se sbíhá. Vybírání drahého kovu u nich děje se buď presentacemi bankovek už v oběh vešlých nebo i také takových, které si lidé přímo k tomu cíli teprve prostředkem obchodů níže ad 2. uvedených u banky opatřili. Banka pak má možnost upravením své míry úrokové (své sazby diskontové) právě řečený přítok a odtok drahého kovu regulovati, tím vůbec i vykonávati vliv na přítok drahého kovu do země či odplývání jeho z ní.

Banka cedulová jest tedy národohospodářský orgán k opatřování pružných, t. j. dle potřeby soukromohospodářského obchodu rozmnožitelných a ztenčitelných měnidel a platidel, a zároveň vynikající činitel při regulování mezinárodních proudění drahých kovů.

Oba tyto směry úkolu jejího — ovšem jen u velikých centrálních bank cedulových platně vykonávané — navzájem na sebe působí. Tak na př. když cedulová banka zvýší míru úrokovou, aby odplývání drahého kovu obmezila, zároveň znesnadňuje emissi bankovek, tím vykonává vliv i na ceny (neboť dopouští tak méně kupovati) a tak konečně i na přívoz resp. vývoz zboží a tudíž zase na proudění drahého kovu. Historicky zvýšen byl význam bank cedulových ještě často spojením, ve které vešly neb se dostaly k financím státním, spojením to, které může býti nezávadné, ano národohospodářsky prospěšné, když nezkracuje normální národohospodářskou působnost banky (Anglie, kde „Banka anglická" jest velkokasírem státu), ale často bylo neblahé, když pošedši z tísně finanční, vedlo k zavedení t. zv. měny papírové.

2. Jakým způsobem bankovky dostávají se do oběhu? Bankovky přicházejí do oběhu:

a) Způsobem nenormálním, když banka učiní státu zápůjčku zpravidla značnou a na čas delší, třeba zcela neurčitý. Stát bankovkami takto nabytými platí svým dodavatelům, věřitelům atd., z jejichž rukou přijdou dále do oběhu. Tento způsob emisse vede zhusta k ustavení t. zv. měny papírové, v tom případě se působnost banky naproti mezinárodnímu proudění drahých kovů úplně staví, působnost její druhá (přizpůsobování množství oběžidel potřebám obchodu) aspoň obmezuje.

b) Normální cesta jest, když dostanou se bankovky do oběhu pomocí obchodů, jež banka uzavírá s jednotlivci. V příčině těchto obchodů jest rozhodna okolnost, že při výdaji bankovky aktivní a passivní obchod spadá v jedno; banka půjčujíc lidem bankovky, stává se nejen věřitelkou, nýbrž zároveň i dlužnicí; neboť jest zavázána bankovku na předložení vyplatiti mincí. Musí tedy patrně i aktivní obchody banky, pomocí kterých bankovky do oběhu přicházejí, býti takovými, aby mohla banka pohledávky své v krátké době realisovati a nepřišla do nesnází, kdyby se bankovky značnějším počtem k výplatě za kov vraceti počaly.

Tak stává se přirozeně krátkodobý obchod eskontní nejdůležitějším aktivním obchodem banky cedulové, t. j. nejhustěji dostanou se bankovky do rukou soukromníků tím způsobem, že banka eskontuje směnky jí předložené.

Čím obsáhlejší jest obor působnosti banky, tím přísněji musí ona při tom požadovati, aby směnky, jež eskontuje, měly jisté formálnosti zaručující větší bezpečnost (více podpisů) a krátké lhůty splatnosti (na př. ne více než 3měsíční). Teprve ve druhé řadě stojí zápůjčky na cenné papíry. Zápůjčky na zboží, zejména pro velké cedulové banky, se nehodí; přímému výdaji bankovek v podobě zápůjček na hypoteky vadí dlouhodobost takových zápůjček. Přijímati deposit k upotřebení banka cedulová nepotřebuje, neboť má svůj zvláštní, povaze své přiměřený obchod passivní.

Obojí touto cestou se dociluje, že bankovky přicházejí do oběhu vůbec jenom na čas a to krátký, ustavičně (denně) vycházejíce a zase se vracejíce.

Konečně mohou býti vydávány bankovky prostředkem koupí drahého kovu, jejž lidé bance nabízejí za bankovky k oběhu pohodlnější. Předpisy stanov věc tu usnadňují, předpisujíce bance, že za jistou určitě udanou provisi kov drahý (v prutech nebo

mincích) přijímati musí, takže soukromníci dávají přednost odevzdání kovu u banky před donášením jeho do mincovny. Dostanouť po případě za bankovky obdržené ihned minci domácí; tím zároveň zaměstnání mincoven může býti pravidelnější, když tyto uchrání se od proměnlivých návalů drahého kovu.

3. Úhrada (Deckung, Fundation). Všechny bankovky bankou vydané tvoří její dluh, její passivum. Má-li banka skutečně býti s to, aby každou bankovku na předložení drahým kovem vyplatila, musí míti dostatečnou část svých aktiv pohromadě v kovové hotovosti k okamžitým výplatám bankovek jí praesentovaných. Tato část zove se úhradou kovovou (Metallfundation). Pro ostatní sumu vydaných bankovek dostačí, je-li kryta jinými dobrými aktivy povaze banky cedulové přiměřenými, tedy rychle realisovatelnými, tudíž zejména pohledávkami ze směnek eskontovaných, po případě jinými brzy splatnými.

Tyto rychle realisovatelné pohledávky z bankovních obchodů vzešlé tvoří úhradu bankovní (bankmässige Fundation).

Celek obou úhrad, kovové a bankovní, tvoří úhradu cedulovou, kteráž v souboru všech ostatních aktiv a passiv banky vždy musí býti zjevna. Nespočívať to zpravidla již na zdravém původu, když jiná, částečně ani okamžitě nerealisovatelná aktiva mohou býti počítána do úhrady bankovní, na př. jisté trvalé pohledávky proti státu, ač spořádaná působnost banky nemusí býti ještě ohrožena, zachovají-li se podobné úhrady v mírných mezích.

Bankovky jinak než drahým kovem uhrazené nazývají se zkráceným výrazem obyčejně neuhrazenými (ungedeckte Noten). Toto zařízení u bank cedulových obvyklé nevysvětluje se snad z nějaké ryze prospěchové úvahy, že toho není obchodnicky třeba, aby banka vždy právě tolik drahokovu chovala, na kolik bankovek vydá, ježto je fakticky nemožno, aby bankovky do všech koutů země a obchodů rozptýlené k výplatě za drahý kov rázem k bance se vrátily, zvláště když musejí ony zároveň neustále vraceti se k bance ke splácení pohledávek její, jelikož se banka, vydávajíc je, stala zároveň věřitelkou a to na krátký čas.

Jestiť jiná, mnohem hlubší příčina, pro kterou t. zv. neuhrazené bankovky jsou nutností národohospodářskou. Zřejmo je, že by výhody cedulové banky vůbec odpadly a ani příčiny ke zřizování a trvání jich by nebylo, kdyby zásada o plné úhradě kovové měla

býti provedena. Pak by totiž nebylo možno, aby banka cedulová byla orgánem, jenž může v každé době proměnlivé potřebě měnidel a platidel v soukromohospodářském obchodě vyhověti tu zvýšenou, tu zase zmenšenou emissí bankovek. Platíť u bankovky zásada o vlastní regulaci oběhu (srovn. o papírech peníze zastupujících) měrou velmi dokonalou, což dokázáno je několikrát i statisticky (Gilbart, Michaelis, Wagner, Palgrave). Poptávka po bankovkách roste (t. j. více směnek k eskontu se podává, více zápůjček se hledá), když obchody se množí, a zase jí ubývá, když obchody chabnou. Tím nutnost t. zv. neuhrazených bankovek jest odůvodněna. Zameziti t. zv. bankovky neuhrazené značilo by tedy tolik, jako vzíti cedulovému obchodu tuto elastičnost a tedy vlastně životní podmínku.

4. Návrat bankovek k bance. Diskont bankovní a jeho úloha. Bankovky, které byly emittovány zápůjčkou státu učiněnou, zůstávají v oběhu dlouhé doby, vracejíť se zpravidla jen za zlepšených poměrů státních financí po delších lhůtách, někdy teprve po době více méně značných zmatků měny (srovn. o měně papírové a zvlášť o nápravě měny).

My tu budeme přihlížeti jen k normálním poměrům.

Jelikož při každé emissi bankovek banka zároveň se stává věřitelkou a dlužnicí, lze rozeznávati, co se týče návratu bankovek, dvojí způsob:

a) Návrat bankovek k bance jako věřitelce. Tím, že banka eskontuje a udílí zápůjčky lombardní na krátké lhůty, touto právě cestou bankovky emittujíc, zabezpečuje si hned z předu brzký návrat stejné sumy bankovek nebo kovu. Povahou oněch obchodů tedy, kterými bankovky v oběh přicházejí, jest zabezpečen i brzký jich návrat. A tento návrat bankovek k vydateli (bance) za účelem splacení pohledávek je pravidelný jich návrat (regelmässige Rückkehr). Oběh bankovek udržuje se tudíž jen neustálým opakováním emissí a návratů.

b) Dokud důvěra ve slib na bankovkách psaný nebude porušena, návrat jejich k výměně za drahý kov, tedy návrat k bance jako ku dlužnici, bude jen výminkou. Nehledí-li se k případu okamžité nedůvěry obecenstva, kterou jen přesná, plynná výměna za kov může zažehnati, a k nezávažnému vracení se bankovek jednot-

livých k výměně za příčinou potřeby drobnějších peněz, nastane takovýto návrat — t. zv. návrat nepravidelný — větší měrou hlavně jen buď

α) za příčinou nastalé nutnosti vyvézti drahý kov ze země následkem t. zv. nepříznivé (passivné) mezinárodní bilance (srovn. o kursu směnečném) aneb

β) za účelem spekulace, když následkem mezinárodních rozdílů v ceně drahého kovu a v úrokové míře vývoz jeho do ciziny se vyplácí. Banka má však ve svém diskontu prostředek v tomto ohledu dle potřeby fondu svého hájiti. Diskontem bankovním čili bankovní měrou úrokovou (Bankdiskont) rozumí se totiž ona míra úroková, kterou banka požaduje za eskont směnek a za zápůjčky (pro lombard obyčejně vyšší).

Pozoruje-li banka, že se hledá mnoho bankovek jen k tomu účelu, aby byly hned předkládány k výměně za drahý kov, který vyvézti se hodlá buď k účelům spekulačním anebo za účelem vyrovnání bilance platební, avšak vůbec i tehdy, když příliš napnutá spekulace činí velkou poptávku po bankovkách, která pak lokální i nejrozsáhlejší krise může míti za následek, tu zvyšuje diskont a tím stíží nabytí bankovek všem, kteří na směnky nebo zástavy u ní bankovek žádají, takže především oni žadatelé se odvracejí, kteří na méně jisté nebo méně výnosné obchody bankovek by žádali, dále přinutí takto ty, kteří za dřívější levný úrok zápůjček dosáhli, ke splacení jich, zkrátka omezí výdaj, přinutí z části k pravidelnému návratu, a protože tak oběh měnidel a platidel se obmezí, zarazí se také konečně návrat nepravidelný. Jest tedy zvýšení diskontu dobrý prostředek ku zmenšení oběhu bankovek i k udržení zásoby hotovosti. Z toho již vysvítá, kterak je důležito, aby správa banky cedulové dbala směnečných kursů a sledovala jich pohyb. Není a nemůže však býti úkolem banky cedulové, aby za všech případů měla na zřeteli jen uhájení svého fondu. Někdy bude nutno, aby odplynutí nebránila, ježto jest po případu normálním průběhem odůvodněno a nenabude ani nebezpečných rozměrů. Příliš náhlé zvýšení diskontu vyvolalo by pak snadno veliké změny a zmatky (paniky) i krise. Ostatně zvýšení diskontu cedulové banky bývá provázeno neb následováno zvýšením sazeb diskontních u jiných bank a u vkladů a takto jest s to, přivábiti zase proud drahého kovu do země, umožňujíc cizímu kapitálu spekulačnímu vý-

hodnější (byť i přechodné jen) zaopatření v zemi naší. Cirkuluje-li příliš mnoho bankovek znějících na vysoké obnosy (appointy), jest nebezpečí nepravidelných návratů vždy větší; malé bankovky pronikají příliš do všech drobných kanálů cirkulačních a drží se v oběhu pevněji; čím více arci v cirkulaci drahý kov je nahrazen bankovkami, což zejména bývá tehdy, když bankovky cirkulují i na takové obnosy, na jaké též mince kurantní se razí, bývá nebezpečí návratů zostřeno.

Ostatní banky úvěr sprostředkující.

Co do podnikatelské formy objevují se banky v užším smyslu (nepočítajíc sem spořitelny, záložny atd.) převahou buď jako banky akciové s tendencí výdělečnou nebo jako podniky veřejných korporací, po případě bez záměrů výdělečných — na př. nynější zemské banky v zemích rakouských (hypoteční banky v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, Dolních a Horních Rakousích, Istrii, Korutanech, Dalmacii, Vorarlberku, Tyrolsku, „Zemská banka" v Haliči (pro úvěr hypoteční, kommunální, železniční a jiné obchody) a „Zemská banka česká" (melioračni, kommunální, železniční a jiné obchody s účelem doplňovati mezery úvěrové organisace v zemi). Zemědělská banka na Moravě a Kommunální úvěrní ústav ve Slezsku, jakož i v Hor. Rakousích spravovány jsou od tamních hypotečních bank, v Dol. Rakousích působnost hypoteční banky zemské zahrnuje nyní též úvěry kommunální a železniční. K zemským jako nevýdělečným ústavům řadí se ještě haličský Úvěrní spolek velkostatkářský, založený r. 1841 jako první (stavovský) ústav hypoteční a vydávající zástavní listy v Rakousku vůbec). Akciových bank bylo v Rakousku koncem r. 1902 (i s Rakousko-uherskou bankou) celkem 50 se splaceným kapitálem akciovým 815 mil. korun. Sídla svá mají ponejvíce v hlavních městech jednotlivých zemí a ve vynikajících městech průmyslových, působnost svou pak šíří pomocí filiálek (těch mají rakouské akciové banky, hlavně vídeňské a pražské, vyjímajíc Rakousko-uherskou banku, okolo 200 v jiných místech). Některé však působností svou nedosahují ani rozměrů, jakých dovedly zjednati své činnosti jednotlivé větší spořitelny. Ty, které slouží též, ne-li výhradně, úvěru osobnímu (eskontem, lombardem atd.), zpravidla neobmezují se na sprostředkování úvěru, nýbrž zahrnují do své působnosti i sprostřed-

kování platů (obchod žírový a kontokorrentní), po případu i obchody zakladatelské, směnárenské a kommissionářský prodej zboží.

Velmi svérázně vyvinulo se sprostředkování obchodů dlouhodobých, předem v t. zv. bankách hypotečních, jejichž technická zařízení sloužila pak za vzor organisaci t. zv. úvěru kommunálního, melioračního a železničního.

Předchůdci nynějších hypotečních bank a vzor jejich organisace ve všech zemích evropských byly korporativné svazky pruských rytířstev (Landschaften). Byly to svépomocné korporace, které opatřovaly svým členům (majitelům t. zv. rytířských statků) hypoteční úvěr v ten způsob, že orgánové jejich odhadli statek člena, který si zápůjčky žádal, a vyměřili mu do určité kvoty ceny odhadnuté zápůjčku v annuitách splatnou. Obnos povolené zápůjčky neobdržel v hotovosti, nýbrž v podobě zástavních listů, t. j. dlužních úpisů, které spolek sliboval u pokladen svých súročiti a konečně splatiti. Původně zavázán byl za každý zástavní list právem zástavním ten statek, jemuž příslušná hypoteční zápůjčka svědčila, i musilo to na zástavním listu samém býti vyznačeno (odtud jméno dnes již nepřípadné). Krom toho ručilo subsidiárně rytířstvo samo solidárně statky svými. Do pokladen rytířstva odváděli i dlužníci úroky a splátky.

Za naší doby půjčují sice též t. zv. spořitelny a záložny na hypoteky, avšak mohou to zpravidla činiti jen v určitých mezích, ježto si opatřují kapitál cestou deposit v krátké době splatných. Z téhož důvodu musí si vyhraditi právo výpovědní, ač připouštějí splácení nenáhlé annuitami nebo pevnými kvotami kapitálovými. Také převahou nemají práva vydávati zástavní listy (v Rakousku jen určité). Výhradně hypotečnímu úvěru slouží „banky hypoteční", jež poskytují nevypověditelné, v annuitách splatné zápůjčky buď v zástavních listech (v Rakousku všechny zemské ústavy, ač po přání dlužníka mu eventuelně obstarají na jeho účet prodej) nebo v hotovosti, kdež pak samy na tom podkladě zástavní listy do prodeje na svůj účet vydávají. Zástavní listy jsou dlužní úpisy se strany banky nevypověditelné, opatřené kupony (úrokovými kvitancemi). Někdejší formální vztah každého zástavního listu k určité hypotéce již zhola odpadl. Zástavní listy splácejí se věřitelům banky podle míry umořovacích splátek od dlužníků banky došlých v ten způsob, že se vždy určitý počet těch zástavních listů došlým

splátkám přiměřený vylosuje (na př. každého půl roku) a vylosované se docela v nominální hodnotě vyplatí. Tak zvané banky meliorační opatřují si rovněž kapitál zpravidla výdajem zvláštních dluhopisů podobných listům zástavním. V Německu jsou vesměs ústavy státními (Sasko, Bavory, Hessensko) nebo provinciálními (Prusko); ve Francii jest „Credit foncier" zmocněn na místo státu k udílení zápůjček drenážních (obligations de drainage). — V Čechách nejnověji zemská banka pro meliorační úvěr s právem vydávati úpisy meliorační, obmezenějším rozměrem i moravská zemědělská banka a slezský ústav pro úvěr kommunální. Rozdíl prostých hypotečních zápůjček od těchto melioračních záleží v tom, že prve řečené poskytují se na nemovitost bez ohledu na účel, takže pouze k tomu se přihlíží, aby byla zápůjčka kryta v mezích předepsané jistoty, kdežto při t. zv. melioračních zápůjčkách poskytuje se úvěr jen na určitý účel (odvodnění, zavlažení atd.) a kontroluje se upotřebení zápůjčky k tomu účelu. Ježto se při vyměření zápůjčky takové počítá již se zvýšením výnosu a hodnoty statku, jež tou meliorací bude dosaženo, tedy se buď již z předu hranice jistoty, do kterých by se jinak obyčejná hypoteční zápůjčka poskytla, rozšiřují (zemská banka česká) nebo se, jako ve Francii, Anglii, Italii, povoluje pohledávce podobné privilegovaná přednost, což nyní dle t. zv. zákona o melioračních zápůjčkách (1896) pro zápůjčky k účelům melioračním (zavlažovacím a vysoušecím) pro tříleté nedoplatky annuitní (rentu meliorační) též platí.

Technicky na základech zcela obdobných upravuje se novějšího času udílení nevypověditelných, v určité řadě let umořitelných zápůjček veřejným korporacím (okresům, obcím atd.) nebo podnikům železničním. Tak zv. obligace kommunální a železniční jsou tedy obdobou listů zástavních.

II. Banky jako sprostředkovatelky placení.

1. Charakteristická působnost a původ historický. Jako orgány, sprostředkující platy z obchodů mezinárodních slouží banky, any kupují a prodávají směnky splatné na cizích místech, provádějí t. zv. arbitráži směnečnou, samy směnky pro účely obchodu devisového vydávají, po případu slouží klientům svým k tomu, aby oni směnky své u nich ke splatnosti poukazovali.

Jako orgány sprostředkující platy vzniklé z domácích obchodů,

obstarávají za své klienty výplaty na základě poukázek, cheků nebo směnek, které tito klienti na ně vydávají, s druhé strany obstarávají zároveň těmto klientům inkasso pohledávek jejich ze směnek, chekův a pod.

Každý z klientů takových má u banky svůj účet běžný (Conto corrente), ve kterém připisují a upisují se mu obnosy inkassované a zaplacené. Souhrn těchto operací zove se „obchod žírový a kontokorrentní".

Nejstarší vzor těchto obchodů poskytuje stará banka žírová (Girobank). Pohnutkou k založení těchto bank bývala často snaha vyhnouti se nesnázím, jaké vyplývaly z hojného zlehčování mincí jak vládami, tak i soukromníky. Později často též finanční nesnáze státní zavdaly podnět k založení bank takových.

Prvotní žírové banky objevují se v Italii, v pozdější době v Nizozemí a v Německu. Účastníci těch bank byli obchodníci, kteří stáli mezi sebou ve vzájemném obchodním spojení. Každý složil u banky jistý obnos mincí nebo kovu neraženého, který se mu připsal (dle obsahu ryzího drahokovu v uloženém množství obsaženého). Tento drahý kov ze vkladů členských u banky sebraný byl základem samostatné měny bankovní (valuty), která byla často pouhou početní měnou (Rechnungswährung), t. j. nepočítala se běžnými způsoby mincí, nýbrž dle jistých společným usnesením stanovených jednotek váhy; na tomto základě regulovaly se poměry vzešlé ze vzájemných obchodů účastníků pouhým připisováním neb upisováním v jejich kontech.

Rozeznávaly pak se banky z kassou otevřenou a s kassou zavřenou. Z bank s kassou otevřenou mohla i osoba cizí při bance nesúčastněná části uloženého kapitálu vyzvednouti na poukázku danou jí od majitele konta. Při bance s kassou uzavřenou byl možný jen převod na účastníka, t. j. zase jenom na nějakého majitele konta. Poukázky na pohledanost, kterou člen měl u banky, vůbec nazývaly se poukázky žírové (Giroanweisungen). Ostatně čistý princip žírové banky byl namnoze modifikován; hotovost banky stala se někdy fiktivní (t. j. počítalo se s ní, ačkoliv jí nebylo), jelikož fakticky byla státu zapůjčena. Nejedna z bank toho jména byla dokonce ústavem, který formálně banku žírovou nápodobil, ale věcně byl pouhým oddělením finanční správy státní, jehož účelem bylo usnadniti těžký stav financí státních mobilisací pohle-

dávek věřitelů státních, což mělo jistou důležitost i zájem pro věřitele státní samy, dokud nebyly v užívání dlužní úpisy státní na majitele znějící. Tohoto rázu byly první t. zv. banky v Rakousku, a to státní „Bankoinstitut" r. 1703 založený a „Wiener Stadtbank" 1706. Účelem obou bylo usnadniti státu zúročení a pozvolné uplácení státního dluhu v ten způsob, že pohledávky věřitelů státních pokládaly se, jakoby byly uloženy u banky, věřitelům na obnos jich otevřelo se konto a oni mohli právo své pomocí poukázek na jiné osoby převáděti. Bance přikázány jsou jisté příjmy státní jako fond zúročovací a umořovací. Podstatného úspěchu však banky ty neměly.

I vlastní čisté banky žírové pozbyly významu, jakmile odpadla hlavní příčina jejich existence, totiž nespořádané poměry mincovní.

2. Moderní banka žírová a kontokorrentní. Kdežto se v Anglii a v Americe vyvinul a obecně zahostil zvláštní samostatný způsob bank a bankéřů, sloužících za sprostředkovatele platů širším vrstvám obecenstva, jsou samostatné podniky bankovní toho druhu na kontinentě poměrně řídké, jakož zde obecenstvo dosud skrovnější měrou užívá sprostředkovatelských služeb bankéřských.

Nejčastěji vyskytují se ještě žírová a kontokorrentní oddělení u bank sloužících úvěru mobilárnímu (na př. eskontních bank) ve velikých městech. Žírové a kontokorrentní banky jsou se sítěmi odúčtovacími důležité národohospodářské orgány pro úsporu hmotného užívání peněz.

Podstata těchto obchodů jest: U banky provozující tyto obchody buď výhradně nebo kromě jiných ve zvláštních odděleních, t. zv. žírových (Giroabteilung), jest možno uložiti netoliko peníze, nýbrž i cenné papíry zakládající pohledávky, na př. obligace s kupony, směnky, poukázky atd., jichž inkasso banka obstarává, ukladateli účet otevře (conto, giroconto) a přejme povinnost obstarati zaň výplatu a inkassovati jeho pohledávky.

Hlavní nástroj k vykonávání platů jest chek, t. j. poukázka vydaná majitelem konta na pohledanost jeho u depositáře (pohledávka girová — Giroguthabung), splatná a vista.

Má-li vkladatel (majitel konta) nějaké třetí osobě co platiti a tato osoba užívá služeb téhož bankéře jako on, vyrovná se na předložení cheku vše pouhou manipulací účetnickou u banky, t. j. připsáním resp. upsáním v příslušných kontech. Nemá-li však ona

osoba u téhož bankéře konta, musí on předložený chek jí vyplatiti, ač nemá-li zase ona jiného bankéře, skrze kterého chek předložiti dá. Pak může zase hotového placení se ušetřiti. Když totiž velké množství lidí bude takto u bank počtem poměrně řídkých míti konta, soustředí se co den mnoho cheků v rukou bankéřů, kteří mohou odtud pocházející vzájemné pohledávky své společným odúčtováním vyrovnávati.

Anglický chek zní zpravidla na majitele, ale necirkuluje, leč s jistým risikem pro majitele (pozbývá práva regressu na vydatele, jest-li chek včas nepředložil), kdežto na kontinentě chek na řád (Check au Ordre) jest častý. Že však příjemce cheku též mívá svého bankéře, vydávají se zhusta t. zv. cheky firmované či protržené či křižované (crossed-check na rozdíl od obyčejného zvaného open-check), které opatřeny jsou bezprostředně firmou bankéře ku předložení oprávněného nebo aspoň konvenienčními označeními (angl. způsob: mezi dvěma rovnoběžkami napříč přes chek vedenými vpíše se & Co.), následkem čehož jen bankéř cheky ty smí předložiti, čímž celé zařízení nabude velké bezpečnosti, poněvadž takto se učiní přítrž praesentacím chekův osobami neoprávněnými. Bankéři, kteří mezi sebou mají živé spojení, jelikož každému průběhem dne mnoho cheků na ostatní do rukou se dostane, mohou k úspěšnému vzájemnému odúčtování zříditi si zvláštní síň odúčtovací (Clearinghouse, Saldosaal). Již v 16. století byla podobná instituce v Lyonu, obchodníci totiž lyonské trhy navštěvující vydávali na sebe směnky v čas trhu splatné, o trhu pak vzájemné pohledávky vyrovnali odúčtováním. Později měli i bankéři edinburští „Clearing-room", ve kterém byly i venkovské banky zastoupeny. Nejslavnější je však londýnský „Clearinghouse" r. 1775 založený, od těch dob mnoho zreformovaný, ve kterém 26 firem bankéřských zastoupeno, skrze něž pak četné firmy menší i venkovské na clearinghousu se súčastňují. Všem firmám v clearinghousu zastoupeným slouží banka anglická za bankéře společného, v kontech jejich konečný výsledek každodenní regulace připisujíc resp. upisujíc, takže konečné vypořádání teprve v delších obdobích se děje a úspora peněz jest ohromná (nyní obnos asi 12—14 miliard korun se reguluje, při čemž pouze asi 5% této sumy skutečně se vyplácí).

Vynikající síně súčtovací mají také některá města americká.

I v některých městech pevniny (Paříž, Vídeň) spojily se vynikající banky ve spolky odúčtovací (Saldierungsvereine), jejichž působnost však proto dokonalou býti nemůže, protože jim schází potřebný základ, totiž zvyk obecenstva užívati obecně kasírských služeb bankéřů a cheků jako prostředků k tomu. Nedostatku tomu z části odpomoci jest účelem velkolepé organisace „chekového a clearingového obchodu" při poštovní spořitelně státní v Rakousku, která však tím se podstatně liší od vzorů výše uvedených, že zde jediný ústřední bankéř (poštovní spořitelna) buď na cheky, od majitelů kont třetím osobám vydané, těmto hotovost vyplácí, nebo na základě cheků (formou odchylných) na jiného majitele konta vydaných pouhé súčtování (připisováním a odpisováním) v kontech provádí. Není to tedy skutečný „clearing" ve smyslu anglickém, nýbrž výkon chekového bankéře, ústředně pro celý obor státní pomocí pošty vykonávaný.

III. Banky zakladatelské.

Mnoho novějších bank akciových zabývalo se a zabývá se obchody zakladatelskými (Gründungsbanken). Některé byly hlavně k tomu účelu založeny. Jiné pak aspoň za hlavní úkol si obraly provozovati na svůj účet koupě a prodeje cenných papírů za účelem zisku na kursech a z těch příčin i činně zasahovati v ruch bursovní. Z rozličných druhů bankovních podniků jsou tyto způsoby jejich nejmladší. Názvy jejich jsou rozličné. V literatuře se mluví o bankách effektových, zakladatelských, emissních a pod. Francouzský název při první velké bance toho druhu, v letech padesátých zavedený, byl „Credit mobilier".

Zakladatelskými se nazývají, ježto si kladou za účel uváděti v život nové, hlavně akciové, podniky průmyslové, obchodní, transportní, hornické a třeba zase bankovní atd.; a těží jednak ze sprostředkování prodeje jejich akcií, jednak dalším spojením s nimi, poskytujíce jim zápůjčky, vykonávajíce pro ně pokladniční operace a j., nebo kupují podniky existující, aby je přeměnily na akciové, účastní se při nových podnicích koupí akcií, poskytují podobným podnikům zápůjčky, vydávajíce k tomu konci na své jméno dlužní úpisy (srovn. na př. rak. úvěrní losy) atd. Konečně přijímají vůbec sprostředkování emissí rozličných veřejných a soukromých dluhopisů. Z příčin posléz uvedených vysvětluje se

název „bank effektových". Spekulace jest při tom velkým činitelem a bursa hlavní podporou i podmínkou rozvoje takových obchodů, kterých zásadní oprávněnost jest arci nepopíratelna; neboť vydatná pomoc kapitálová, jakou živé spojení s bankami značnými kapitály vládnoucími podnikům příslušným přivádí, může býti podmínkou jejich zdaru.

Avšak co se týče zakládání nových podniků, jakož i přeměny podniků jednotlivců na akciové, byly tyto banky provozující obchody zakladatelské, zejména v dobách živějšího ruchu podnikatelského a spekulačního, v pravdě ochotnými pomáhači nezřízené a bezohledné i nepoctivé spekulaci, nic nedbajíce, když podniky zakládaly, zdali ony jsou potřebny, a když je převáděly v moc akcionářů, zdali jsou dalšího života schopny. Účelem nebyl podnik, nýbrž zakladatelský zisk (Gründungsprofit).

IV. Bankovní politika.

A. Povšechný přehled. Politikou bankovní rozumíme způsob, jakým se stát zachovává naproti zřizování a provozování bank. Politika tato může býti buď zcela svobodná (Bankfreiheit) nebo více méně nesvobodná.

Se stanoviska důsledného názoru individualistického platí zásada svobody bankovní naprosto. S toho stanoviska by se rozumělo:

1. Že stát a veřejné politické svazky (země, obce) vůbec mají všeho zřizování bank se zdržovati; v té příčině — zvláště pokud běží o stát — padala na váhu nejen domnělá neschopnost veřejných hospodářů k vedení soukromých podniků, nýbrž i obava před zneužitím takových ústavů ve službách financí.

2. Že se má soukromému podnikání ponechati co do forem, rozsahu, místa i způsobu provozování plná volnost; kontrolu dobré správy má obecenstvo samo vykonati, risiko špatné samo nésti.

Názory od toho stanoviska nejvíce odchylné proklestily si dráhu v příčině cedulové banky; avšak i pro některé jiné banky platí příbuzné odchylky od zásady svobody bankovní v obojím výše řečeném směru, takže jednak nepotkává se již s odporem zásadním zřizování státních a zemských bank, když lze pomocí jich dodělati se národohospodářských prospěchů, soukromými závody bankovními, výdělečnými, nedocílitelných. Tak má na př. v Rakousku

chekové a clearingové oddělení poštovní spořitelny vlastně ráz veliké státní banky platy sprostředkující a způsobující úsporu hmotného užívání peněz (ve státě s nedostatečnou kovovou cirkulací důležitou). Hypoteční a jiné banky zemské od prvního momentu obdržely zřízení, výdělečné záměry vylučující, a působí nejen svými skutečně uzavíranými obchody, nýbrž i tím, že donucují svým nátlakem konkurenčním soukromé závody k lepšímu hovění zájmům národohospodářským, ke snížení úroků, poskytování jiných výhodnějších podmínek atd.

Naproti bankám akciovým jest chování státní moci velmi rozdílné. Zpravidla obsahují předpisy jich se týkající jednak jisté kontroly a ochrany proti přehmatům správy, jednak zvláštní předpisy o poplatcích, postavení soudním atd. (srovn. níže o dějinách bank v Rakousku).

B. Politika v příčině cedulových bank zvlášť. První banky cedulové byly zakládány pomocí vlád anebo přímo od vlád, když tyto byly v peněžních tísních. Za pomoc vládám poskytnutou (na př. zapůjčením svého akciového kapitálu vládě – Banka anglická) obdržely banky obyčejně jisté výsady, předem monopol na emissi bankovek. Často zřízeny byly, aby sprostředkovaly vzetí z oběhu peněz papírových (Rak. banka národní r. 1816, Ruská banka říšská r. 1860). I kde pohnutky podobné nebylo, vznikaly často privilegované banky monopolné. Jinde zase platila veliká liberálnost k zakládání bank cedulových, takže jich hojně vzniklo a mezi nimi i mnohé nesolidní (v Italii před r. 1874 a v soustátí Severoamerickém před r. 1862). Jelikož zásada svobody živnostenské ve příčině cedulových bank touto dobou nikde neplatí, jest faktický stav v rozličných státech vzdělaných nyní asi tento:

a) Buď monopolní jediná banka cedulová s výhradným právem k emissi bankovek pro celý stát (Rakousko, Francie, Nizozemí, Rusko). K usnadnění obchodu slouží jim po případě jistý počet filiálek;

b) nebo vedle zvláště privilegované banky jistý počet jiných s působností více méně značně obmezenou (Banka anglická monopolní pro jistý okršlek s právem zákonného platidla bankovek její v Anglii a Walesu, mimo to v Anglii samé několik „bank provinciálních" s obmezeným právem emisse. V Německu společná Říšská banka

s filiálkami, kromě té v jednotlivých státech banky již při vzniku Říšské banky existovavší, nyní s působností obmezenou);

c) určitý počet bank se stejnými právy, ale jistým státním normativům podrobených (Italie, Švýcary);

d) sice svoboda zakládání, ale jen podmínečná, totiž vyhoví-li se určitým regulativům státním (Spojené Státy Severoamerické).

Zvláštní povaha bankovky výše vzpomenutá, následkem které do všech vrstev obyvatelstva vniká, jakož i nebezpečí, která by z toho mohla vzejíti, kdyby cedulové banky za uznané pro ně svobody živnostenské ve vzájemné konkurrenci výhradně na stanovisko pouhých soukromohospodářských podniků byly postaveny, jsou příčiny, že myšlenka t. zv. svobody bank cedulových nyní všeobecně se zamítá.

Proti domnění, že soutěž četných bank cedulových mezi sebou přinutí tyto banky, aby trvale udržovaly nízký diskont, že povede ke vzájemné kontrole a že nebude nebezpečí zneužití banky vládou, jako při monopolní bance bývá, lze namítnouti:

1. Že nízký diskont není o sobě nic absolutně prospěšného, nýbrž naopak, pokud by usnadňoval přepjatou spekulaci, jest něčím škodným, že kromě toho i velká banka stanovíc svůj diskont nemůže jednati libovolně, nýbrž říditi se musí dle poměrů peněžního trhu. (Tak stává se na př. hustě, že bývá úroková míra u bank ostatních (necedulových) tu vyšší, tu zase nižší než u cedulové; tak vůbec často u Banky anglické; novější dobou dostavují se úkazy podobné i v Rakousku.)

2. Že kontrolovati banky cedulové musí předem obecenstvo samo, jemuž jest kontrola ta tou měrou nesnadnější, ba nemožnější, jakou roste jejich počet, což při větším počtu bank cedulových i přímo na závadu bývá dostatečnému rozvoji jich cirkulace; kromě blízkého okolí lidé bankovek jejich neberou. Platný regulující vliv na mezinárodní proudění kovu činí nemožným. Využitkování všech národohospodářských prospěchů s emissí bankovek spojených je tedy nemožné.

3. Že stát nemající banky, jíž by zneužil, má beztoho v možnosti emisse státovek jiný prostředek k týmž účelům, kterým tytéž národohospodářsky neblahé účinky způsobiti může jako velkými dluhy bankovkovými, u banky učiněnými.

Však za to na jedinou banku klásti lze měrou poměrně nejvydat-

nější požadavek, aby za podnik veřejný se považovala a dle toho jednala, kdežto opak toho, t. zv. svoboda bankovní, stavěla by banky cedulové na stanovisko podniků soukromých, hájících ve vzájemné konkurrenci soukromohospodářské stanovisko největšího zisku. Též nelze přehlédnouti, jak vydatných služeb velká banka cedulová za dob tísně státu prokázati může (banka francouzská r. 1870–71).

Kde ovšem na základě historických poměrů více bank cedulových existovalo, takže dokonalá jednota snadno provésti se nedala, tam se k docílení aspoň relativně větší jednoty sáhlo k formám ad b) (Německo po svém sjednocení) neb ad c) (Italie po svém sjednocení).

Sporná otázka, o kterou tu právě běželo, jest do jisté míry podobna oné, která se řešila stran železných drah, mají-li býti privátní a říditi se dle zásad svobodné soutěže, či mají-li býti státní. Avšak jako dráha železná, jest i banka cedulová podnikem veřejným, t. j. podnikem, který nesmí býti provozován po způsobu obyčejných soukromohospodářských podniků pro největší, za daných poměrů dosažitelný privátní zisk podnikatelův, nýbrž pro svou eminentní důležitost obecnou musí snahu po soukromém zisku potud omeziti, pokud toho obecný prospěch vyžaduje. Proto takové podniky, když stát sám je do ruky nebere, aspoň podrobeny jsou obšírné regulující, obmezující a kontrolující působnosti státu. To stanovisko obecně zvítězilo nad principem t. zv. svobody bankovní, výstředními přívrženci liberální strany druhdy hájeným.

V moderních bankách cedulových převládá sice nejrozhodněji forma akciových podniků, a to i v největších (Anglie, Francie, Německo, Rakousko-Uhersko), ale jsou řečeným právě způsobem podrobeny regulativům, ano porůznu akcionáři na nepatrnou právomoc omezeni. (Při Říšské bance německé též úředníci její jsou jmenováni říšským kancléřem, mají postavení státních úředníků, akcionáři obdrží pevný úrok a mají jen jistá práva kontrolní.)

Zvláštní zákonná opatření, v různých státech učiněná, která tomu stanovisku měla hověti, často arci nesvědčila o dostatečném pojetí povahy bank cedulových. Kromě těch, jež týkají se větší nebo menší jednoty, dozoru státního, ustanovení o obchodech, které se povoluje bankám těm provozovati, o pravidlech, kterak se mají provozovati atd., jsou nejvýznačnější ona, jež se vztahují na úhradu kovovou a na celkový výdaj bankovek samých.

Bylyť o způsobu a velikosti úhrady dány předpisy různého druhu. Z nich nejdůležitější jsou:

a) Předpis t. zv. Peelovy akty (r. 1844), Bance anglické daný, dle něhož každá bankovka přes obnos 14 mill. £ vydaná drahým kovem kryta býti musí. Předpis tento zakládá se na theorii pode jménem „Currency principle" známé, jejíž hlavní zástupcové byli: Overstone a Robert Peel. Obávajíce se možného převýdaje (výdaje potřeby převyšujícího) se strany banky, žádali přívrženci této nauky, aby stát oběh peněz a bankovek, které dohromady tvoří „currency" (oběživo, cirkulační prostředek), zákonně reguloval tak, aby zabránil převýdaji a tím klesnutí hodnoty domácí „currency". Avšak učiní-li tak, může se snadno státi, že hranice stanovená číselným obmezením výdaje t. zv. neuhrazených bankovek zabrání bankovkám rozpínati svůj oběh s rostoucí potřebou obchodu, zkrátka, že ohrozí se ona elastičnost v oběhu bankovek (vlastní regulace jejich oběhu), která patří k jejich charakteristickým známkám a jest vlastně životním principem bankovky. Ostatně ona opatření ani prakticky se neosvědčila, neboť právě v kritické doby suspendovati se musil onen předpis (roku 1847, 1857, 1866). Zásada Peelovy akty přijata byla i pro rak. banku cedulovou (zákon z roku 1862) stanovením zákonného maxima emisse bankovek neuhrazených na 200 mill. zl. Jakés takés odůvodnění tohoto ustanovení lze spatřiti arci v tom, že banka, jsouc povinnosti k výplatě bankovek svých od r. 1848 sproštěna, neměla také onoho korrektivu proti přepjaté emissi, jakým jest povinnost k bezodkladné výplatě za kov v každém momentu. Ale též u nás musila roku 1873 nastati dočasná suspense a v nejnovějším zákonodárném upravení stanov bankovních (1887) od jednostranného předpisu toho upuštěno.

b) Předpisy stanovící obnos úhrady kovové určitou kvotou vydaného množství bankovek (na př. $^1/_3$ banka německá) nebo dle akciového kapitálu banky atd.

c) Systém americký, dle kterého kromě příkazu chovati fond kovový, vyměřený určitou kvotou vydaného obnosu bankovek, ještě zvláštní jistota se poskytuje majitelům bankovek předpisem, že každá cedulová banka povinna jest uložiti u státního úřadu finančního cenné papíry (obligace státního dluhu) a summa vydaných bankovek nesmí převyšovati 90% kursovní hodnoty oněch papírů. Odepře-li banka výplatu drahým kovem, může majitel bankovky

žádati zaplacení od dotčeného úřadu, jenž papíry k tomu cíli prodá.

Jiné předpisy snaží se zabrániti převýdaji bankovek způsoby od těchto odchylnými, jako zejména:

α) Ustanovují dovolené maximum (kontingent) bankovek vůbec, jako na př. Banka francouzská (nynější dovolené maximum ponenáhlým zvyšováním dostouplo summy 4000 mill. fr.);

β) stanoví maximum dovoleného výdaje bankovek jistým poměrem k základnímu kapitálu banky (dříve některé banky v Německu, nyní též v Italii);

γ) ztěžují pouze převýdaj, na př. tím, že ukládají daň na onen obnos bankovek, který překročuje jisté, zákonem ustanovené množství (nynější Říšská banka německá, srovn. níže o Rakousko-uherské bance).

S privilegovaným postavením banky cedulové souvisí též otázka o podílu státu na zisku banky cedulové. Monopolní postavení bývá bance zdrojem zisku; jeví se veškeré cirkulující neuhrazené bankovky jako nezúročitelná zápůjčka obecenstva bance. Jediný způsob, jakým banka za zvláštní prospěch jí z toho plynoucí opět celku náhradu dáti může, jest buď přímý podíl státu na zisku banky (určitou kvotou) nebo nepřímý v podobě bezúročné nebo jen mírně zúročné půjčky státu (Rakousko-Uhersko) nebo bezplatné obstarávání jistých kassovních operací pro správu finanční (Anglie).